

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА**

І. М. Писаревський, А. А. Рябєв, О. І. Угоднікова

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«РЕКРЕАЛОГІЯ»

(для студентів 2 курсу всіх форм навчання)

**Харків
ХНУМГ ім. О.М. Бекетова
2017**

Писаревський І. М. Конспект лекцій з дисципліни «Рекреалогія» для студентів 2 курсу всіх форм навчання / І. М. Писаревський, А. А. Рябєв, О. І. Угоднікова; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. – 93 с.

Автори: д-р екон. наук, проф. І. М. Писаревський
ст. викл. А. А. Рябєв
канд. екон. наук, ст. викл. О. І. Угоднікова

Рецензенти:

Н. О. Кондратенко, доктор економічних наук, професор Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

О. В. Димченко, доктор економічних наук, професор Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

*Рекомендовано кафедрою туризму і готельного господарства,
протокол № 1 від 29.08.2016 р.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1 ВСТУП ДО КУРСУ «РЕКРЕАЛОГІЯ»	5
ТЕМА 2 ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО РЕКРЕАЦІЮ.....	11
ТЕМА 3 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕКРЕАЛОГІЇ.....	19
ТЕМА 4 РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	28
ТЕМА 5 РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	30
ТЕМА 6 ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	44
ТЕМА 7 КОНЦЕПЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ.....	48
ТЕМА 8 ТУРИЗМ ЯК ГАЛУЗЬ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	59
ТЕМА 9 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ ТА ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	78
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Опорний конспект лекцій призначений для студентів 2 курсу всіх форм навчання, які вивчають дисципліну «Рекреалогія».

Останнім часом слово «рекреація» набуває дедалі більшого поширення. У науковому середовищі останнім часом слово «рекреація» набуває дедалі більшого розповсюдження, хоча все ще й залишається не зовсім зрозумілим. У науковому середовищі відбувається жваве обговорення проблем теорії і практики рекреації. З розвитком туристської освіти, з відкриттям відповідних факультетів і кафедр, серед нормативних навчальних дисциплін з'являється і «рекреалогія». І це цілком закономірно, оскільки індустрія туризму, дозвілля та розваг, функціонування курортів та парків відпочинку безпосередньо пов'язані з рекреацією.

Про рекреалогію як самостійну галузь знання почали говорити у 90-ті роки. Значною мірою це було пов'язано з тим, що численні проблеми рекреації вже не можна було вирішити в межах географії, соціології, медицини або валеології. Рекреаційна діяльність розвивалася в міждисциплінарній площині, що обумовило міждисциплінарний зміст рекреалогії як галузі знання. І сьогодні рекреація виступає предметом аналізу різних галузей науки, розглядається в біологічному, медичному, психологічному, соціальному, екологічному та інших вимірах і охоплює величезне коло проблем.

Енциклопедичні словники тлумачать слово «рекреація» як відпочинок, відновлення психофізичних та духовних сил людини тощо. Із цього визначення випливає й зміст рекреалогії як навчальної та наукової дисципліни, що вивчає особливості відновлення життєвих сил людини (духовних, фізичних моральних та ін.).

Мета та завдання вивчення дисципліни: навчальний курс «Рекреалогія» покликаний сформулювати у студентів уявлення щодо основних рекреаційних потреб людини, розуміння специфіки і видів рекреаційної діяльності, знання з організації і розвитку рекреаційних систем.

Предмет вивчення дисципліни — це особливості і закономірності розвитку рекреаційних систем і їхніх підсистем, механізми та стратегії вдосконалення суспільної практики з відновлення здоров'я людини.

ТЕМА 1 ВСТУП ДО КУРСУ «РЕКРЕАЛОГІЯ»

1.1 Предмет і завдання курсу.

1.2 Рекреалогія як навчальна дисципліна.

1.3 Основні завдання та специфіка рекреаційних досліджень.

1.1 Предмет і завдання курсу

Однією з найважливіших вимог подальшого розвитку суспільства є забезпечення умов екологічно безпечної життєдіяльності людини при одночасному гарантуванні високих стандартів рівня якості життя. Це зумовлює пріоритетність розвитку нересурсоемних і безпечних для навколишнього середовища видів економічної діяльності, серед яких особливо перспективною є рекреація. Для забезпечення практичного переходу України та її регіонів до моделі збалансованого розвитку важливо поширювати рекреаційну діяльність, адже вона за умов раціональної організації дозволяє покращувати еколого-економічні параметри господарства, вирішувати соціальні питання. Рекреація як специфічна сфера економіки, що тісно пов'язана із суміжними та обслуговуючими її галузями, здійснює безпосередній мультиплікативний вплив на соціально-економічний розвиток регіону, є фактором оптимізації структури регіональних господарських комплексів [3].

У науковій літературі дослідженню проблем розвитку рекреації присвячено чимало робіт у різних галузях (географія, економіка, соціологія, медицина, архітектура, юриспруденція та ін.), проте існує ряд невирішених питань, що потребують подальшого поглибленого вивчення, зокрема набуття рекреаційною сферою оптимального поширення та ефективного функціонування у господарському комплексі регіону для забезпечення його збалансованого розвитку [5].

1.2 Рекреалогія як навчальна дисципліна

Рекреалогія базується також на теоретичних і дослідних напрацюваннях екології людини (досі існує погляд на рекреалогію як складову частину антропоекології), валеології, рекреаційної архітектури, культурології, психології, соціології, гігієни, маркетингу та ін. Рекреалогія є одним з розділів антропоекології (екології людини) – фундаментального вчення про відносини людини і середовища з метою поліпшення характеристик останньої для людини. У цьому сенсі рекреалогія як й екологія людини, розглядає людину як господаря екологічної системи. Рекреалогія, як і валеологія, є наукою про здоров'я та здоровий спосіб життя як особистої, так і суспільної цінності. Однак, на відміну від рекреалогії, що використовує популяційні критерії оцінки здоров'я (максималізація середньої тривалості життя населення), валеологія використовує індивідуальні критерії здоров'я. Рекреалогія пов'язана з демографією – наукою, що вивчає населення, його чисельність, склад і соціологічні показники. При цьому дисципліна «Рекреалогія» запозичує у демографії дані, що характеризують стан популяцій (народонаселення країн, регіонів, місцевостей), і пропонує ефективні рекреаційні режими з метою підвищення їх стійкості. Також безпосередньо рекреалогія зумовила виникнення наукової галузі економіки – курортології [12].

Курортологія визначається як медична навчальна дисципліна, яка вивчає лікувальні властивості природних, фізичних факторів, характер їх дії на організм людини, можливості їх застосування з лікувальною та профілактичною метою на курортах і поза їх межами. Вона розробляє методики та рекомендації щодо раціонального використання цілющих факторів навколишнього середовища з лікувальною та оздоровчою метою [13].

Становлення рекреалогії відбулося принаймні у двох напрямках. Один з них представлений теоретико-методологічними розробками у різних галузях гуманітарних та суспільних наук, а другий полягає в осмисленні реакції як специфічної сфери суспільної діяльності, пов'язаної з відновленням здоров'я

людини. Акумулювавши в собі ці підходи, рекреалогія виступає сьогодні як міждисциплінарна галузь знання, яка досліджує теоретичні проблеми, пов'язані з відновленням життєвих сил людини; як практика його організації; як найважливіша галузь господарювання країни; існує широке і вузьке трактування рекреалогії [3].

Так, в широкому розумінні – це система суспільно-гуманітарних наук, яка вивчає відновлення здоров'я людей шляхом відновлення їх сутнісних сил; умови, причини, особливості, механізми і рушійні сили процесу відновлення на різних етапах; закони та закономірності функціонування і розвитку рекреаційних систем, їх зв'язку з іншими сферами суспільного життя і виробництва [22].

У вузькому розумінні рекреалогія є теоретичною дисципліною, яка вивчає закони та закономірності функціонування і розвитку сфери відновлення здоров'я, механізми, які є основою соціальної політики і стратегії вдосконалення суспільної практики формування та відновлення здоров'я людини, їх прояв і взаємодію [31].

Рекреалогія міждисциплінарна наука про рекреаційні системи, заснована на парадигмах екології людини. Рекреалогія – наука про процеси і методи відновлення життєвих сил людини. Найбільш суттєві елементи теорії рекреалогії [24]:

- гуманно-центрована концепція, що описує цільову функцію рекреаційної системи з позицій орієнтації на рекреаційні потреби і мотиви людини;

- економ-центровані концепції, що розглядають проблему з позиції економічної сутності реакції.

Організація рекреаційної діяльності здійснюється на основі комплексного підходу, тому рекреалогія виступає не як чиста наука, а як міждисциплінарна наукова дисципліна, яка вивчає процеси та методи відновлення здоров'я людини. Кожен історичний період і суспільно-економічна формація характеризується тільки їм властивими особливостями відновлення

людського організму (робочої сили). Чим вищий рівень розвитку продуктивних сил, тим вище культурний рівень суспільства, відповідно і рівень потреб (у тому числі і рекреаційних), тим складніше їх структура [18].

1.3 Основні завдання та специфіка рекреаційних досліджень

Сучасні умови життєдіяльності суспільства пов'язані зі значним підвищенням значення рекреації (від лат. відновлення). Значення рекреації особливо зростає у зв'язку з негативними наслідками науково-технічного прогресу, погіршенням навколишнього середовища та урбанізацією. Рекреаційна діяльність тісно пов'язана з природоохоронними заходами, поліпшенням медичного обслуговування, розширенням послуг харчування, торгівлі та збуту, відпочинку та розваг, одночасно рекреаційна схема формується як самостійна індустрія, нова складова економічної системи, розвиток рекреаційної індустрії передбачає безперервний пошук оптимального співвідношення між освоєнням природних ресурсів та відновленням їх властивостей, між збереженням унікальних природних зон і задоволенням потреб населення у відпочинку. Актуальною проблемою у сфері рекреаційної діяльності є визначення необхідності в різних типах рекреаційних закладів з урахуванням характеру і динаміки потреб в їх послугах. Це дозволяє здійснювати цілеспрямований вплив як на процес їх формування, так і на розвиток сфери рекреації [30].

Основними завданнями рекреаційних досліджень в Україні є [26]:

- оцінка рекреаційних ресурсів та ефективності їх використання;
- визначення рекреаційної місткості території і максимально доступних рекреаційних навантажень;
- рекреаційного районування території країни;
- прогнозування розвитку та оптимізація функціонування туристично-рекреаційної галузі країни;

– розробка та впровадження комплексу заходів, націлених на збільшення територіального рекреаційного потенціалу;

– вивчення внутрішнього і зовнішнього попиту на рекреаційні послуги;

Необхідність обліку рекреаційних територій визначає побудову рекреаційних програм розвитку рекреації, заснованих на «інвентаризації» рекреаційних ресурсів, їх систематизації та грамотному освоєнню рекреаційних ресурсів – складне комплексне завдання, що вимагає формування професійного мислення фахівця – організатора рекреації. Фахівці, що вивчають суб'єкта рекреалогії – людини як носія рекреаційних потреб, динаміку його фізичних, психічних та інтелектуальних сил у сфері відпочинку і дозвілля, ефективність рекреаційної діяльності людей (рекреологі), використовують для аналізу багатоаспектного предмета досліджень різні методичні прийоми [40].

Підхід генетичний – підхід, за якого головна роль відводиться обліку минулого розвитку і походження туристського об'єкта.

Підхід дескриптивний – описовий підхід, за якого фіксуються події, що відбуваються або виявлені особливості досліджуваного явища, процесу.

Підхід детермінований – визнання суворих детермінованих відносин у реакційній системі, коли кожна дія викликає певний результат. При цьому свідомо, з метою спрощення процедур, нехтують випадковими впливами і імовірнісними характеристиками процесів [3].

Підхід діалектичний – концепція, що поєднує емпіричний досвід з аналізом явищ у їхньому розвитку, змінах [7].

Підхід інтегральний – оперування під час дослідження рекреаційних систем як мінімум трьома основними критеріями при знаходженні ефективних рішень соціальних, економічних, екологічних.

Підхід казуальний – підхід, за якого знаходять причини дій і рішень людей в економічному процесі [15].

Підхід композиційний – підхід, згідно з яким цілі верхнього рівня ієрархічної системи туризму виводяться з цілей нижніх рівнів шляхом їх узгодження [7].

Підхід конструктивний – підхід, який реалізує не стільки завдання дослідження і опису рекреаційної системи, скільки її зміни і перетворення [7].

Підхід раціоналістичний – концепція дослідника, яка заснована на пошуку природних і раціональних законів, що визначають розвиток рекреаційної системи, її елементів і відносин [7].

Підхід системний – концепція, що припускає вивчення туризму як цілісної системи [7].

Підхід суб'єктивний – концепція дослідника, відповідно до якої в якості основного об'єкта дослідження розглядається турист (клієнт) як суб'єкт діяльності [7].

Підхід холістичний – системний підхід, що проголошує цілісність досліджуваного об'єкта туризму [7].

Підхід екологічний – парадигма, яка використовується в рекреалогії, за якої в якості підсистеми (господаря) виділяється людина (група людей, популяція), а інші компоненти розглядаються у якості середовища (арени) його діяльності. Екологія людини становить завдання охорони природи поряд з іншими не менш важливими проблемами – раціональним використанням природних ресурсів і конструюванням природного середовища – відповідно до потреб людини та її діяльності. Екологічний підхід вимагає чіткого уявлення про механізм взаємодії людини з навколишнім середовищем. Найчастіше в системі «людина-навколишнє середовище» об'єктом критики стають людина і її діяльність, в той час як самі негативні тенденції в стані здоров'я людей змусили гостро поставити питання про охорону природи. Екологічна проблема включає: оцінку природних комплексів для певних цілей; раціональне використання природних ресурсів, охорону природи; розширене відтворення ресурсів із заданими властивостями, надійними та ефективними для діяльності людини, нагляд за станом природи, здоров'ям людини і популяції (рекреаційний моніторинг). Вирішення проблеми взаємовпливу туризму і природи в контексті антропоєкологічних уявлень передбачає аналіз широкого кола питань, серед яких оцінка туристично-екскурсійних ресурсів; оцінка

екологічності технологій обслуговування туристів і створення територіальних рекреаційних систем; формулювання вимог до рекреаційного середовища; конструювання рекреаційного середовища з заданими властивостями та його охорона; вдосконалення туристської діяльності та розробка екологічно ефективних програм відпочинку [23].

Підхід емпіричний – концепція дослідження рекреаційних систем, яка заснована на зборі і глибокому вивченні реальних фактів (наприклад, макро- і мікроекономічних) [11].

Контрольні питання

1. Які фактор обумовили розвиток рекреалогії як самостійної дисципліни?
2. Охарактеризуйте взаємозв'язок рекреалогії з іншими науками.
3. Що складає предмет вивчення рекреалогії?
4. Охарактеризуйте основні завдання рекреалогії та рекреаційних досліджень.
5. Назвіть основні підходи до рекреаційних досліджень.

ТЕМА 2 ЗАГАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО РЕКРЕАЦІЮ

- 2.1 Рекреація як соціально-культурний феномен сучасного світу.
- 2.2 Сутність та основні функції рекреації.
- 2.3 Відпочинок і рекреація: спільне та особливе.

2.1 Рекреація як соціально-культурний феномен сучасного світу

Рекреація (у перекладі з польської мови *gesseasja* – відпочинок, з латині *recreation* – відновлення) – це: 1) свята , канікули; 1) свята, канікули; 2) приміщення для відпочинку в навчальних закладах, 3) відпочинок, відновлення сил людини, витрачених у процесі праці. Дослідженням даного

явища займаються фахівці різних галузей знання – географи, біологи, психологи, екологи, медичні працівники, соціологи, економісти. У зв'язку з цим виникає проблема у визначенні круга понять, що відносяться до рекреації. Рекреація є одним з основних об'єктів дослідження таких наук, як рекреаційна географія, рекреалогія, рекреаційне природокористування і інших. Рекреалогія – 1) міждисциплінарна наука про рекреаційні системи, заснована на парадигмах екології людини; 2) наука про процеси і методи відновлення життєвих сил людини [35].

Рекреаційна географія: 1) наука, що вивчає географічні закономірності функціонування та розвитку територіальних систем організації діяльності людей поза робочого часу; 2) географічна дисципліна, що вивчає і моделює власне об'єкт дослідження – територіальні рекреаційні системи. У вітчизняній і зарубіжній літературі до цих пір не має єдиної думки з приводу визначення поняття «рекреація». Проведемо огляд основних понять, пов'язаних з рекреаційною діяльністю і з'ясуємо, що ж таке рекреація. Для цього проаналізуємо і зіставимо основні точки зору і погляди фахівців на рекреацію, як унікальний соціокультурний і економічний феномен [29].

Визначення основних понять, пов'язаних з явищем рекреації виявляється надзвичайно складним. Це пояснюється рядом причин. По-перше, тим що не існує єдиного міжнародного термінологічного стандарту з даної тематики. У різних країнах панує істотно різне офіційне розуміння (і, відповідно, тлумачення) понять і термінів, пов'язаних з рекреацією і сферою дозвілля. По-друге, у нашій країні не існує єдиної законодавчої бази, в якій було б точно визначено коло основних понять, пов'язаних з рекреацією та індустрією дозвілля. У даних умовах спостерігається повний плюралізм думок. Завжди знайдеться такий фахівець, який доведе некоректність наведеного визначення і скаже, що «все не так, а навпаки». По-третє, в силу різних причин такі поняття як рекреація, туризм, відпочинок, екскурсія, вільний і рекреаційне час, дозвілля та інші в реальних умовах часто не помітні. Тому не станемо орієнтуватися на гранично точні і складні визначення - опишемо тільки основні

поняття, які найбільш часто зустрічаються в сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі, їх зміст і співвідношення лише в самому загальному вигляді, не вдаючись в подробиці й деталі [21].

Почнемо з поняття «рекреація». У науковій літературі термін рекреація.

У науковій літературі термін рекреація з'явився в США в кінці 90-х років XIX століття. Він з'явився тільки з введенням нормованого робочого дня, другого вихідного дня, літніх відпусток. Рекреація, відповідно, це відновлення, оздоровлення і простір, де здійснюються ці види діяльності. Як вже було сказано вище, рекреація в перекладі з латини означає відновлення, відпочинок. Саме ця точка зору існувала у вітчизняній (в основному в радянській) літературі. У сучасній літературі, виданій в останні роки, спостерігається перехід до нового бачення рекреації.

Зокрема, В.А. Квартальнов в одній зі своїх останніх робіт [8] наводить такі визначення даного поняття.

Рекреація – це [4,6,9,10]:

- розширене відтворення фізичних, інтелектуальних та емоційних сил людини;
- будь-яка гра, розвага і т.п., використані для відновлення фізичних і розумових сил;
- найбільш швидко розвивається сегмент індустрії дозвілля, пов'язаний з участю населення в активному відпочинку на відкритому повітрі, що припадає переважно на уїк-енд;
- перебудова організму і людських популяцій, що забезпечує можливість активної діяльності за різних умов, характер та зміни навколишнього середовища;
- цивілізований відпочинок, що забезпечується різними видами профілактики захворювань в стаціонарних умовах, екскурсійно-туристськими заходами, а також у процесі занять фізичними вправами.

Рекреація і туризм перетинаються: до рекреації відносяться всі види діяльності, які не пов'язані зі зміною місця проживання; туризм - це навчання,

діловий туризм, лікувальна рекреація, шоп-тури, політичний туризм. Отже, зоною їх перетину є всі види туризму, які спрямовані на відновлення, одужання, релаксацію, дачний відпочинок, паломництво, екотуризм. Відповідно до наведеної точки зору виділяють три послідовні фази рекреації.

- «Образ» - відображає характер і структуру рекреаційних потреб і сформованої ними вибіркової часу, місць і форм відпочинку;
- «Ситуація» - характеризує систему рекреаційних занять;
- «Слід» - визначає ефективність рекреації, включаючи емоційні аспекти - спогади.

2.2 Сутність та основні функції рекреації

Рекреація відноситься зараз до такого виборчого виду діяльності, який стає необхідною умовою нормального людського життя, засобом компенсації напруги, засобом відновлення працездатності і умовою продовження самого виробництва.

Основне її завдання – відновлення і розвиток фізичних і психічних сил кожного члена суспільства, всебічний розвиток її духовного світу.

При цьому вищою потребою, яка повинна задовольнятися в першу чергу, є розвиток духовного світу людини, його творчих здібностей.

Хоча в науці досі не існує загальноприйнятої класифікації суспільних функцій рекреації, їх можна було б розділити на 3 основні групи:

Медико-біологічна функція санаторно-курортного лікування, оздоровлення через туризм – один із шляхів вирішення проблеми зняття виробничого і позавиробничого психічного стомлення людини [41].

Соціально-культурна функція – це провідна функція рекреації. Культурні, чи духовні, потреби – це потреби пізнання в самому широкому сенсі, пізнання навколишнього світу і свого місця в ньому, пізнання смислу і призначення свого існування [37].

Туризм відкриває великі можливості для спілкування людини природними, культурно-історичними та соціальними цінностями не тільки своєї країни, але і всього світу.

Економічна функція - просте і розширене відтворення робочої сили. Рекреація зберігає суспільно необхідний час. Завдяки рекреації підвищується здатність трудящих до праці, збільшується тривалість періоду збереження повноцінної працездатності, що веде до збільшення фонду робочого часу внаслідок скорочення захворюваності, підвищення життєвого тону [39].

Рекреація виконує також і інші економічні функції: прискорений розвиток господарської структури певної частини території країни; розширення сфери праці, тобто збільшення зайнятості населення за рахунок рекреаційного обслуговування і в галузях, пов'язаних з рекреацією побічно; суттєво впливає на структуру балансу грошових доходів і витрат населення по території країни на користь рекреаційних районів; підвищує ефективність іноземного туризму як джерела надходження іноземної валюти [21].

Важливо також визначити загальні тенденції розвитку рекреації в сучасний період. Дані напрями розвитку, безсумнівно, будуть визначати співвідношення всіх визначених вище функцій рекреації.

З найбільшою умовністю і поправкою на авторське сприйняття можна виділити наступні тенденції [21,27]:

- наближення місць відпочинку до центрів рекреаційного попиту;
- формування систем короткочасного відпочинку городян;
- організація національних і природних парків, а також невеликих лісо-, луго- і гідропарків для активного всесезонного відпочинку на природі;
- створення нових форм і видів відпочинку;
- скорочення сезонності функціонування рекреаційних підприємств і маршрутів, тобто прагнення до цілорічного дії.

2.3 Відпочинок і рекреація: спільне та особливе

Деякими дослідниками рекреація визначається як масив часу, в ході якого відбувається відновлення продуктивних сил людини, або як діяльність, спрямована на це відновлення. Альтернативну точку зору представляє підхід, коли рекреація розглядається як функція будь-якої діяльності, будь-якого часу, і всякої території. Отже, з поняттям «рекреація» безпосередньо пов'язане поняття «відпочинок». Відпочинок – будь-яка людська діяльність, яка не спрямована на задоволення фізіологічних потреб (подорожі, хобі, збиральництво, рибна ловля, полювання і т.д.). На думку Т.В. Ніколаєнко, відпочинок (рекреація) – будь-яка діяльність або бездіяльність, спрямована на відновлення сил людини, яка може здійснюватися як на території постійного проживання людини, так і за її межами. У радянській літературі поняття рекреації і відпочинку розрізнялися, і основна їх відмінність полягала в тому, що рекреація - це частина вільного часу, пов'язана з відновленням сил людини на спеціалізованих територіях, в основному, за межами основного місця його проживання. Щоб відпочинок став рекреацією, потрібно покинути межі свого безпосереднього місця проживання і переміститися в якесь спеціалізоване місце, орієнтоване саме на відновлення сил [17].

Найбільш доречним буде дати визначення поняття «рекреація», яке широко вжите в літературі, розроблене І.Т. Твердохлебовим та Н.С. Мироненко (1981 рік). З їх точки зору, рекреація є сукупність явищ і відносин, що виникають в процесі використання вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної та культурно-розважальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, що знаходяться поза населеним пунктом, яке є місцем їхнього постійного проживання. Ці ж автори пропонують своє визначення поняттю «відпочинок», під яким розуміється будь-яка людська діяльність (або бездіяльність – авт.), яка не спрямована на задоволення нагальних потреб (Н.С. Мироненко, І.Т. Твердохлебов). Людина у вільний час і

в залежності від власних інтересів та існуючих можливостей вибирає той чи інший вид відпочинку за його змістом [3, 22, 34, 37].

З цієї точки зору можна виділити наступні види діяльності людини під час відпочинку [21–23]:

- 1) діяльність, пов'язана з певним фізичним навантаженням (заняття фізичною культурою, прогулянки, туризм і альпінізм та ін.);
- 2) аматорські заняття (полювання, рибний лов, збір грибів, ягід і т.д.);
- 3) залучення до світу мистецтва, а також творчість у сфері мистецтва;
- 4) інтелектуальна діяльність (читання, самоосвіта);
- 5) спілкування по інтересу і вільному вибору;
- 6) розваги, що носять активний або пасивний характер (танці, видовища);
- 7) подорожі і екскурсії ради задоволення.

У сучасних умовах таке розмежування понять втратило сенс. Термін «відпочинок» і «рекреація» Т.В. Ніколаєнко розглядає як синоніми : по суті, це дещо різні позначення одного і того ж явища.

Види відпочинку можуть бути самими різними. Це, перш за все, сон як основна і найнеобхідніша форма відпочинку. Залежно від віку та індивідуальних особливостей, для сну людині потрібна більша або менша кількість часу, але, скоріше, він спить не менше третини всього життя. На думку Т. В. Ніколаєнко, відпочинок включає набір видів діяльності, пов'язаних з розвагами і спортом, відвідуванням різних цікавих для людини місць і багато іншого. Наводити тут повний перелік видів діяльності, так чи інакше пов'язаних з відпочинком, немає ніякого сенсу - підсумком став би величезний список, який потрібно уточнювати з урахуванням того, про який час і яку соціокультурну систему йде мова, оскільки види відпочинку пов'язані з історією і носять соціокультурний характер [4].

Різноманіття видів відпочинку, різна технологія, що вимагає особливих «засобів відпочинку», і характер використовуваних ресурсів визначають і множинність підприємств, що забезпечують той чи інший вид відпочинку.

Вони називаються рекреаційними підприємствами. Всі ці підприємства і пов'язані з ними структури утворюють особливу галузь народного господарства – рекреаційне господарство (Рекреаційний комплекс), головне завдання якого – обслуговування відпочиваючих поза постійним місцем їх проживання [7].

Рекреація відноситься до такого виду діяльності, який стає необхідною умовою нормального людського життя, засобом компенсації напруги, відновлення працездатності і умовою продовження самого виробництва. Основне її завдання - відновлення і розвиток фізичних і психічних сил кожного члена суспільства, всебічний розвиток його духовного світу. При цьому вищою потребою, яка повинна задовольнятися в першу чергу, є розвиток духовного світу людини, його творчих здібностей (Н. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебов, 1981) [15].

Найважливішою особливістю рекреації є її прив'язка до певної території, простору, яке може бути локальним (читальний зал, пляж) або охоплювати цілі географічні регіони (для туристських путівок і поїздок). На цю особливість рекреації засновано рекреаційне зонування, тобто виділення певних зон для різних видів відпочинку. Діяльність відпочиваючих людей (рекреантів) позначається на природному середовищу, ландшафтах, соціальних утвореннях.

Контрольні питання

1. Яким чином відбувалася еволюція сенсу рекреація?
2. Що відрізняє рекреацію і відпочинок?
3. Назвіть та охарактеризуйте основні типи рекреації.
4. Які функції виконує рекреація?
5. Які види діяльності людини під час відпочинку Вам відомі?

Охарактеризуйте їх.

6. Назвіть та охарактеризуйте три фази рекреації.

ТЕМА 3 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕКРЕАЛОГІЇ

3.1 Господарчий потенціал рекреації. Рекреаційне освоєння та рекреаційна освоєність.

3.2 Особливості вільного та рекреаційного часу.

3.3 Рекреаційний час та рекреаційний простір.

3.1 Господарчий потенціал рекреації. Рекреаційне освоєння та рекреаційна освоєність.

Під господарським потенціалом рекреації розуміються основні фонди, за допомогою яких здійснюються пряме виробництво, продаж і надання товарів і послуг рекреантам, а також ті додаткові кошти праці, які прямо не беруть участі в процесі, але служать поліпшенню умов рекреації. Економічний потенціал рекреації створюється в процесі освоєння територій для рекреаційних цілей. Складність цього процесу викликала необхідність визначення таких понять, як рекреаційне освоєння і рекреаційна освоєність.

Рекреаційне освоєння - багатосторонній процес пристосування території для певних видів рекреаційних занять і їх комбінацій (Н. С. Мироненко, І. Т. Твердохлебов) [17].

Рекреаційна освоєність — це рівень господарського потенціалу рекреації в процесі територіального поділу праці (Н. С. Мироненко, І.Т. Твердохлебов) [18].

При цьому поріг освоєння конкретної території залежить від норм фізіо-, психосоціальної комфортності видів рекреаційних ресурсів та рекреаційних навантажень. У зв'язку з цим в останні роки різко зросла популярність агрорекреаційних видів діяльності, в яких рекреація поєднується з виробництвом додаткових сільгосппродуктів. Це відпочинок на садових ділянках, дачах і в сільських будинках (В. Б. Нефедова) [26].

Дещо інша точка зору на поняття «рекреаційна освоєність» у Т.В. Ніколаєнко. Вона вважає, що рекреаційна освоєність є рівень перетворення початкового простору в процесі рекреаційної діяльності.

Суть поняття полягає саме в перетвореннях, які можуть носити як природний, так і соціокультурний характер.

Рекреаційне освоєння виражається не тільки в зміні природних компонент. Основний сенс рекреаційного освоєння на її думку полягає саме в соціокультурному перетворенні території.

3.2 Особливості вільного рекреаційного часу

Кілька специфічних визначень рекреації дали фахівці Центру досліджень політики національного туризму США. Під рекреацією розуміється діяльність людей, що займаються творенням і персональним використанням вільного часу. У зв'язку з цим необхідно ввести в науковий обіг ще одне важливе поняття – «вільний час».

Розвиток рекреаційної сфери найтіснішим чином пов'язаний з проблемою вільного часу. Вільний час – динамічна категорія, що носить риси певної епохи, класу, соціальної групи, мінлива за обсягом і змістом. Він є невід'ємною частиною позаробочого часу. Для нього характерна різнобічність діяльності людини, як вона використовує ці можливості: творчо або просто «вбиває» свій час.

Один з основних елементів активного використання вільного часу, в порівнянні з робочим і виробничим часом, є час відпочинку – вихідні, свята, зимовий і літній відпочинок і т.д.

Поняття вільного часу асоціюється із задоволенням культурних потреб, відпочинком і розвагами. Час, яким володіє людина протягом свого життя, можна класифікувати, згідно Р. Ланкуаре, в такий спосіб [25]:

1. Час соціальний і час особистий: соціальний час – час, що присвячується активній роботі, суспільного і сімейного життя; особистий час – це час, що присвячується турботі про фізичне здоров'я і культурний розвиток.

2. Час активної діяльності і час відпочинку: час, що присвячується трудовій, громадській і домашній діяльності; час, що присвячується відпочинку.

3. Час виробничої діяльності та час, не пов'язаний з отриманням прибутку.

4. Час структурований і час неструктурований: час за календарем з чітко організованим розкладом; час не спланований.

Одне з найважливіших властивостей часу – його ієрархічність. Ієрархію часу можна відобразити наступним чином: соціальний час дорівнює робочому часу з додаванням позаробочого часу, який включає вільний час. Рекреаційний час, безсумнівно, є частиною вільного часу. Добовий соціальний час відповідає правилом трьох вісімок (з 24 год. на добу – 8 год. витрачається на сон, 8 год. – робочий час і 8 год. – позаробочий час).

Вільний час (по Т. В. Ніколаєнко) – частина неробочого часу, не пов'язана із задоволенням природних потреб і вимушеного часу для виконання діяльністю нетрудового характеру (наприклад, переміщення в просторі). Ще одне визначення поняттю «вільний час» належить вченим Російської міжнародної академії туризму. На їхню думку, під вільним часом слід розуміти час, вільний від праці і непорушних занять, яким суб'єкт володіє самостійно. (І. В. Зорін, В. А. Квартальнов) [25, 28, 33].

З точки зору радянської літератури основним поняттям вважалося саме «вільний час». Важливо, що мова ніколи не йшла про втому і / або потреби у відновленні сил, тобто власне рекреації. Йшлося саме про вільний час. Дуже суворим було відділення вільного часу від часу позаробочого. У позаробочий час зазвичай включалися такі заняття як поїздки по населеному пункту, задоволення природних потреб, домашня праця, власне вільний час, який

зазвичай використовується для «фізичного і інтелектуального розвитку та відпочинку» (Т. В. Ніколаєнко) [36].

В неробочий час складається з часу для природних потреб (сон, харчування, особиста гігієна); для домашньої праці і побутових потреб; для фізичного, інтелектуального розвитку та відпочинку. Вільний час складається з двох частин: дозвілля або час для відпочинку і час для більш піднесеної діяльності. Результати досліджень показують, що найважливіше місце у вільний час займають культурні заняття: Перегляд телепередач, прослуховування радіопередач, читання художньої літератури, преси. Ці заняття мають статичний характер, пов'язані з пасивним відпочинком вдома зі споживанням готових продуктів засобів масової інформації. Тому велике значення має збільшення рекреаційно-пізнавальної активності через рух (В.Б. Нефедова) [31].

В якості загальної особливості літератури можна відзначити що мало місце, певне змішання категорій вільного часу і наявності вільного часу як чинника масовості рекреації. Вільний час розглядався як основний фактор масовості рекреації.

Акцент робився на вільному часі як основній умові рекреаційної діяльності. Безсумнівно, що відсутність вільного часу і неможливість відлучитися від основного місця роботи і проживання, гарантують найнезначніші переміщення з рекреаційними цілями. Але з факту наявності вільного часу аж ніяк не впливає, що люди повинні здійснювати далекі поїздки і активно займатися рекреаційною діяльністю.

Про значимість вільного часу як чинника формування рекреаційних потоків і їх спрямованості можна судити з того, що після 1991 року у значної частини населення з'явилася маса вільного часу, але рекреаційні потоки драматично скоротилися завдяки важкій кризі. Поступово ситуація вирівнюється, проте колишні потоки не відновились ні в кількісному відношенні, ні в плані їх спрямованості.

Загалом , кількість вільного часу само по собі ніякого реального впливу на розвиток рекреаційної діяльності не здійснює. Залежно від типу культури і рівня розвиненості суспільства, поняття вільного часу і рекреації істотно розрізняються. Обидва ці поняття надзвичайно відносні, і немає ніяких підстав або даних для приведення їх до спільного знаменника (Т. В. Ніколаєнко) [30].

Разом з тим, не слід плутати поняття «вільний час» з поняттям »Рекреаційний час», Під яким розуміється час реалізації рекреаційної функції (розширене відтворення живих сил людини) діяльності людини. (І. В. Зорін, В. А. Квартальнов) [30].

Рекреаційний час (як і вільний) має певну структуру. Типовий приклад – структура рекреаційного часу протягом життя людини.

Масиви рекреаційного часу по-різному виконують функції простого і розширеного відтворення сил індивіда. так, інклюзивний час – це час простого компенсаторного відновлення сил, щоденний час – час компенсаторно-розширеного відновлення; уїк-енд виконує функції розширено-компенсаторного відновлення; відпускний - функції розширеного відновлення. При цьому структура суспільно організованої рекреації не відповідає структурі рекреаційного часу. Відповідно до структури рекреаційного часу виділяються і відповідні типи рекреації:

- інклюзивна – рекреаційна діяльність, вбудована в побутову і трудову діяльність;
- щоденна – постійна рекреаційна діяльність: короткострокові прогулянки, ранкова зарядка, спортивна гра, купання, читання;
- щотижнева – рекреаційна діяльність, віднесена на кінець робочого тижня (уїк-енд): поїздки за місто, на дачу і т.д.;
- відпускна – рекреаційна діяльність, віднесена на кінець робочого року;
- компенсаторна – рекреаційна діяльність, яка компенсує витрати живих сил людини до нормального рівня;

– розширена – рекреаційна діяльність, що дозволяє компенсувати витрати живих сил людини з певним запасом.

3.3 Рекреаційний час та рекреаційний простір

Традиційно, в якості найважливіших форм соціального часу виділяють робочий, позаробочий час, а в рамках останнього – вільний час. Робоча час розглядається як час виробництва матеріальних і духовних благ в процесі суспільно необхідної праці. Сьогодні вихідний час характеризують найчастіше як час, що включає: витрати, пов'язані з роботою на виробництві (пересування до місця роботи і назад, витрати часу на підприємствах, які входять до складу оплачуваного робочого часу і т. д.), на домашня праця, самообслуговування, задоволення фізіологічних потреб. Особливу роль в його рамках займає вільне час, що представляє собою частину «неробочого часу (в межах доби, тижня, року), яке залишається у людини (групи, суспільства) за вирахуванням різного роду непорушних, необхідних витрат».

Рекреаційне час – частина соціального часу особистості, групи, суспільства, яка використовується для збереження, відновлення і розвитку фізичного, духовного здоров'я та інтелектуального вдосконалення.

Сьогодні рекреаційне час для більшості груп людей не виходить за межі вільного часу: більш того, тільки частина вільного часу, що витрачається на відновлення і розвиток здоров'я населення і його інтелектуальне вдосконалення, може бути визначена як рекреаційне. На порядок денний постало нове завдання – перетворення вільного і неробочого часу (тобто 75% загального тижневого бюджету часу) в рекреаційне час [20].

В рамках рекреаційного часу доводиться розрізняти час відпочиваючих і організаторів відпочинку. Якщо для відпочиваючих рекреаційне час розглядається, перш за все, з особистісних позицій, то час організаторів відпочинку – це час формування та функціонування діяльності, спрямованої на забезпечення рекреаційних потреб населення.

Характерними властивостями рекреаційного часу виступають ієрархічність, квантованість, мінливість і функціональність.

Ієрархічність рекреаційного часу обумовлена різномасштабних відрізків вільного часу в соціальному часі. Одиницями виміру, вивчення соціального часу виступають життя (дитинство, зрілість, старість), рік, тиждень, добу. В рамках цих періодів формується структура соціального часу, визначений ритм в чергуванні робочого і неробочого часу.

Добовий період, характеризує звичайний трудовий день, включені компактні періоди неробочого часу – до роботи, під час обідньої перерви, після роботи [10]:

- тижневий період включає крім регулярно повторюваних інтервалів добового неробочого часу і час «уїк-енду», зазвичай збігається з днями суботньому-недільного відпочинку.

- річний період включає ще один-два інтервали компактного неробочого часу - це відпускний час. Для учнів замість відпустки виділяється час канікул (від чотирьох до двох інтервалів в рік).

- життєвий період охоплює все життя людини, включаючи і той час, коли людина не зайнята на виробництві - дитинство, знаходження на пенсії.

В рамках досліджуваного соціального часу відзначається певна пропорційність, квантованість. Це відпускний час, «уїк-енд» час і відрізки часу, що виділяються на рекреацію протягом буденного дня.

Сьогодні вихідний рекреаційне час протягом буденного дня - це, перш за все, час після роботи (тривалість якого може досягати 4-5 год.). »Уїк-ендний» час для більшої частини трудящих складає 2 дні. Тривалість відпускнуго часу поступово зростає і у деяких груп трудящих доходить до 36-48 робочих днів. режимне час визначається, перш за все, соціально-економічними можливостями суспільства і що склалися стереотипами поведінки населення. Характерне індивідуальне та групове час обумовлюється потребами людей, особливостями їх фізіології і психічної організації умов діяльності.

Рекреаційний простір є невід'ємною частиною соціального простору. Як і рекреаційне час, воно тісно пов'язане з суб'єктом рекреаційної діяльності. Отже, можна говорити про рекреаційному просторі людини, групи людей, населення регіону, країни і т.д. Рекреаційне простір формується як відпочиваючими, так і організаторами відпочинку.

Формування рекреаційного простору відбувається на основі вибірковості: З безлічі об'єктів і властивостей реальності вибирається те, що відповідає рекреаційним потребам, вимогам і умовам відповідної діяльності.

У першому наближенні можна виділити наступні елементи діяльності з організації рекреаційного простору [10]:

- освоєння (оцінка, охоплення, захоплення, привласнення) – здійснюється відпочиваючими та організаторами;
- конструювання, комбінування (екстенсивне) – здійснюються організаторами;
- рекомбінація – здійснюється відпочиваючими;
- «винахід» - знаходження принципово нового заняття і простору;
- вибір місця для реалізації функції;
- підбір функції для даного місця;
- розширення функцій місця (геотехсистеми).

Для рекреаційного простору також характерна багатовимірність, що обумовлено: різноманітністю ієрархічних рівнів суб'єктів діяльності (індивід, група, населення і т.д.); соціокультурної диференційованістю відпочиваючих; співвідношеннями між потребами і можливостями їх реалізації; функціональними типами діяльності; природними, економічними та техно-організаційними умовами здійснення діяльності.

Мірність простору зростає з піднесенням і розширенням потреб відпочиваючих і множенням функцій рекреаційних утворень. Розміри рекреаційного простору відпочиваючих варіюють в залежності від рангу (індивід, група або населення), сфери належності суб'єкта до тієї чи іншої

вікової, соціальної або професійної групи, від здоров'я, активності, інтересів і т.д. [22, 27]

Взаємозалежність структури рекреаційного часу і рекреаційного простору проявляється в їх дискретності, квантованості - наявності ділянок, ареалів рекреаційної діяльності, орієнтованих на відпочинок протягом дискретних, компактних відрізків часу.

Різних видів режимного часу (відпустки, уїк-енд, рекреаційне час робочого дня), як і життєвому періоду, відповідають співмірні рекреаційні простору. Ця зв'язаність обумовлена, перш за все, обсягами вільного часу і можливостями відпочиваючих виділити з нього час на подолання відстаней (транспортні пересування).

В рамках життєвого шляху зв'язку між розмірами вільного часу і рекреаційного простору далеко не прямолінійні. Для більшості населення найбільший обсяг рекреаційного часу збігається з мінімумом економічних і фізичних можливостей охоплення простору. Найбільша тривалість рекреаційного часу спостерігається у дітей і пенсіонерів, а мінімум - у трудящого населення. З іншого боку, фізичні та економічні можливості у осіб працездатного віку помітно вище, ніж у дітей і пенсіонерів, тому радіус їх поїздок, як правило, більше - вони відвідують найвіддаленіші, важкодоступні регіони.

Контрольні питання

1. Що таке господарчий потенціал рекреації?
2. Охарактеризуйте основні види, форми та функції рекреації.
3. Розкрийте поняття «соціальний час» та його структуру.
4. Назвіть складові рекреаційного часу та відповідні їм типи рекреації.
5. Дайте визначення поняттю «вільний час».
6. Назвіть та охарактеризуйте основні концепції рекреації відпочинку.
7. Що спільного та відмінного між рекреацією та відпочинком?
8. Розкрийте особливості організації рекреаційного простору.

ТЕМА 4 РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ

4.1 Рекреаційний потенціал території та проблеми його оцінки.

4.2 Специфіка туристських ресурсів.

4.1 Рекреаційний потенціал території та проблеми його оцінки

Необхідною умовою розвитку рекреації є наявність рекреаційного потенціалу який може оцінюватися в різних масштабах: на рівні світу, країни, району і т.д. Під рекреаційним потенціалом розуміється вся сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території (Т. В. Ніколаєнко). Іноді рекреаційним потенціалом називають відношення між фактичною і можливою кількістю туристів, яка визначається виходячи з наявності рекреаційних ресурсів, що є не досить вірним твердженням [7].

Часто, під рекреаційним потенціалом розуміють наявність на території певних унікальних або, принаймні, цікавих не тільки для місцевих жителів об'єктів. Хоча це не цілком обов'язкова ознака, а тільки бажаний варіант. Рекреаційний потенціал території дуже мінливий і залежить від особливостей соціокультурного утворення, в межах якого вона розташована (Т. В. Ніколаєнко). У поняття рекреаційного потенціалу входить поняття «Умови і фактори розвитку рекреаційної діяльності» [6].

Під природними рекреаційними ресурсами розуміються природно-територіальні комплекси, їх компоненти й властивості, такі як привабливість (аттрактивність), контрастність і чергування ландшафтів, екзотичність, унікальність, розміри й форми об'єктів, можливість їх огляду. Культурно-історичні ресурси включають [11]:

– матеріальні – всі засоби виробництва й матеріальні цінності суспільства (пам'ятники історії й культури, підприємства всіх галузей народного господарства), які можуть задовольняти пізнавальні потреби людей;

– духовні – досягнення суспільства, державно-громадського життя, науки, культури, мистецтва.

Для рекреаційних ресурсів характерна соціокультурна просторова й тимчасова відносність, контрастність із звичним середовищем проживання людини і поєднання різних природних і культурних середовищ. Рекреаційним ресурсом є чи не будь-яке місце, що відповідає наступним двом критеріям [13]:

- 1) місце відрізняється від звичного середовища проживання людини;
- 2) місце поєднує два і більше різних у природному плані середовища.

Статистично найбільш привабливими є крайові зони, стик різних середовищ (вода – суша, ліс – поляна, пагорб – рівнина тощо). В ідеалі, найбільш привабливі стики граничної кількості контрастних середовищ: гори + море + різноманітне культурне середовище. Потреби соціокультурного освоєння територій – це основна причина й фактор перетворення сукупності тих або інших властивостей території в рекреаційні ресурси.

4.2 Специфіка туристських ресурсів

Туристським інтересом є перспектива отримання туристом об'єктивної інформації, позитивних емоцій та/або потенційна можливість задоволення планованої потреби в конкретній, апріорі частково відомої туристської послуги (роботи), туристському товарі і туристському продукті, заснованих на певному комплексі туристських ресурсів, які виступають у вигляді об'єктів туристського інтересу.

До об'єктів туристського інтересу належать пам'ятки, природні об'єкти і природно-кліматичні зони, соціокультурні об'єкти показу та інші, здатні задовольнити потреби туриста в процесі здійснення туристичної поїздки або подорожі і потреби туристських послуг і/або туристичного продукту та/або туру, адекватно цілям туру. Однак для того, щоб ці об'єкти були б реально використані з метою туризму, необхідна належна інфраструктура та індустрія туризму, яка забезпечить: доведення до туриста інформації про дані

туристського об'єкту, необхідних і достатніх для впевненої мотивації вибору подорожей саме в цю місцевість.

Контрольні питання

1. У чому полягає різниця між рекреаційним потенціалом та рекреаційними ресурсами?
2. Що таке рекреаційний потенціал? Охарактеризуйте особливості його оцінки.
3. Що включає поняття рекреаційні ресурси?
4. Яким чином співвідносяться рекреаційні і туристські ресурси?
5. Дайте визначення поняттю «туристські ресурси».
6. Назвіть структурні елементи рекреаційних ресурсів.
7. Що таке ємність рекреаційних ресурсів та яким чином вона визначається?

ТЕМА 5 РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

- 5.1 Рекреаційні потреби – основа рекреаційної діяльності.
- 5.2 Класифікація рекреаційної діяльності.
- 5.3 Структура рекреаційної діяльності.

5.1 Рекреаційні потреби – основа рекреаційної діяльності

Відпочинок є життєво необхідною потребою людини, що забезпечує їй нормальне фізіологічне і психічне функціонування, дає змогу відновити фізичні та моральні сили і виступає невід'ємною складовою життєдіяльності. Рекреаційна діяльність бере свій початок у глибокій давнині. Свідчення про використання лікувальних властивостей мінеральних джерел зустрічаємо вже у давніх китайських трактатах, індійському епосі «Рігведа», Старому та Новому Завітах. Саме ці властивості сприяли поширенню рекреації серед аристократії

Давньої Греції і Риму. Так, практика будівництва житла для піднайму його приїжджими започаткована на о. Евбея поблизу мінеральних джерел. Важливим рекреаційним ресурсом були також Олімпійські ігри, на які прибували сотні суден із країн середземноморського басейну. Серед багатих римлян набули популярності пізнавально-розважальні подорожі у Грецію, включену до складу імперії. Найпоширенішим видом рекреаційної діяльності в епоху Середньовіччя було паломництво до святих місць – Єрусалима, Назарету, Константинополя, Лурду, Мекки, Медини та інших релігійних центрів. Серед представників панівних класів усе більш престижною розвагою стають подорожі до зарубіжних країн, і наприкінці XVII століття з'явився спеціальний термін для означення цієї публіки – «турист». Великої популярності набувають приморські курорти Італії і Франції, бальнеологічні курорти Швейцарії і басейну річки Рейн. Ці курортні місця зобов'язані своєю славою не стільки лікувальним властивостям клімату і природним ресурсам, скільки комплексам для відпочинку і грального бізнесу. На початку XX століття поряд із такими курортами, як Ніцца, Ахен, Монте-Карло, Баден-Баден, Карлсбад (в Україні – Шкло, Любінь Великий) з'являються нові: Канни, Сент-Тропез, Ріміні, Сан-Ремо, Майямі та інші. Першою власне туристичною подорожжю прийнято вважати організовану в 1863 році Т. Куком поїздку групи англійців до Швейцарії. Однак ще майже століття потому туризм залишався привілеєм виключно багатих верств населення [4, 5].

Подальше розширення міжнародних економічних відносин і вдосконалення транспортних засобів привели до зростання мобільності населення. Внутрішні культурні та економічні зв'язки активізували туристичний рух, який після Другої світової війни набув характеру масового туризму. Отже, лише в післявоєнний період рекреація стає масовим явищем і перетворилася на важливий економічний чинник розвитку окремих країн і регіонів. Організація масового відпочинку є відповіддю на суспільну потребу XX століття, що обумовлена [32]:

- докорінною зміною місця і ролі людини в суспільному виробництві;

- зростанням культурно-освітнього рівня населення, при якому інтелектуальні потреби не мають межі насичення;
- вдосконаленням транспортних засобів та їх доступністю для широкого загалу;
- зростанням дискомфорту, викликаного порушенням природних умов життя людини (урбанізація, концентрація промисловості, забруднення навколишнього середовища);
- зміщенням у високорозвинених суспільствах центру ваги з рівня життя на його якість та ін.

Функціонально-просторова структура рекреаційної діяльності зазнаватиме все більшого впливу розвитку електронної інформації та комунікаційних систем і залежатиме від динаміки соціально-демографічної ситуації в окремих країнах і регіонах. В. Євдокименко, В. Шмагіна, С. Харичков виділяють такі групи факторів, що визначають розвиток туристсько-рекреаційного комплексу, рівень попиту і споживання окремих видів рекреаційних послуг [30]:

- соціально-економічні: обсяг грошових надходжень, рівень цін, доступність послуг, професійна структура потенційних клієнтів;
- демографічні: статевовікова структура, місце проживання, форма зайнятості, місце роботи;
- соціально-психологічні: емоційний стан клієнтів та рівень соціальної напруженості в суспільстві, ментальність;
- ресурсно-екологічні: масштаби і забезпеченість території рекреаційними ресурсами, стан навколишнього середовища;
- політичні: безпека регіонів розвитку інфраструктури, відсутність збройних та інших конфліктів, загальний рівень демократизації, дотримання міжнародних норм і правил щодо охорони суспільного порядку, прав і свобод людини.

При цьому слід зазначити, що попит має індивідуалізований і кон'юнктурний характер і тому лише частково відображає рекреаційні потреби суспільства. За Ю. Веденіним, рекреаційна діяльність є одним із найбільш просторово виражених і тісно пов'язаних із територіальною різноманітністю видів соціальної діяльності. Рекреаційна діяльність являє собою систему заходів, пов'язаних із використанням вільного часу для оздоровчої та культурно-пізнавальної діяльності людей на спеціалізованих територіях, розташованих поза межами їх постійного проживання. Виходячи з даного визначення, особливу увагу слід звернути на дві особливості рекреаційної діяльності: зв'язок із певним типом часу і самоцінність процесу (важливий не лише результат, а й сам процес рекреаційної діяльності). Рекреаційна діяльність характеризується функціональною різноманітністю, що знаходить свій прояв у частій зміні рекреаційних занять і можливості одночасного здійснення декількох видів занять на одній території (за умови наявності у рекреанта позитивних емоцій); можливістю комбінування її видів на основі врахування взаємозамінності, взаємообумовленості і взаємовиключеності тих чи інших рекреаційних занять (ефективність рекреаційної діяльності визначається різноманітністю комбінування різних видів рекреаційних занять, що забезпечує задоволення за одиницю часу більшої кількості рекреаційних потреб); циклічністю – послідовною зміною рекреаційних занять через певний проміжок часу [41].

Рекреаційну діяльність можна розглядати також як вид громадської діяльності: державний класифікатор України відносить її до п'яти секцій: транспорт; операції з нерухомістю, здавання в найм і послуги юридичним особам; державне управління; охорона здоров'я та соціальна допомога; колективні, громадські та особисті послуги.

Рекреаційна діяльність як предмет рекреалогії відображена в секції «охорона здоров'я та соціальна допомога» – діяльність санаторно-курортних організацій.

Рекреаційна діяльність поділяється залежно від її суб'єкта на діяльність відпочиваючих і діяльність організаторів відпочинку. Особливу складність викликає, на думку Ю. Веденіна, дослідження рекреаційної діяльності відпочиваючих, оскільки поведінка останніх залежить від багатьох факторів, що мають індивідуалізований характер. У найбільш загальному вигляді мотивація рекреаційних потреб (за теорією потреб людини А. Маслоу) зводиться до духовної, пізнавальної, фізіологічної, розважальної, економічної. Встановлення логіки в поведінці людини і виявлення поведінкових констант у процесі рекреаційної діяльності, систематизація і класифікація мотивацій, прогнозування можливих змін у цій сфері можуть бути забезпечені біхевіористичним підходом до рекреаційних досліджень. Рекреаційна діяльність нерозривно пов'язана з рекреаційними потребами і спрямована на створення оптимальних умов для їх реалізації. Рекреаційні потреби, як і будь-які людські потреби, є продуктом історичного розвитку і тому виступають змінною категорією. За своїм походженням вони мають фізіологічну сутність, однак у процесі суспільного розвитку поряд з елементарною потребою у відпочинку формуються нові, соціально обумовлені рекреаційні потреби, що є складовою частиною суспільних потреб і розвиваються за спільними з ними законами [13].

Рекреаційні потреби поділяються на три рівні (за Ю. Веденіним та І. Зоріним) [20, 22]:

- індивідуальні – потреба у відновленні та розвитку фізичних і моральних сил людини, у фізичному, інтелектуальному та духовному вдосконаленні;
- групові – потреби окремих вікових і соціальних груп;
- суспільні – потреба у простому і розширеному відтворенні соціально-трудового та соціокультурного потенціалу суспільства.

Усі вони перебувають у тісній взаємодії. Обираючи вид відпочинку і географічний район рекреації, людина чи група людей керуються певними цілями, установками і бажаннями. При цьому потреби диференціюються за

досить різними ознаками. Вони вимагають різнобічного вивчення в економічному, медико-біологічному, демографічному, соціальному, соціально-психологічному, природознавчому аспектах на основі найбільших результативних методів: вибіркового зонування, опитування, анкетування і т.п.

Висновки такого дослідження є основою рекреаційного планування, що має відповідати соціальній, віковій і статевій структурі населення при врахуванні рекомендацій фахівців. Вивчення рекреаційних потреб є необхідним при дослідженні існуючих і проектуванні перспективних форм територіальної організації рекреаційних районів усіх рангів. Вибір тієї чи іншої місцевості, певного ландшафту для відпочинку в природних умовах обумовлений індивідуальними уподобаннями.

5.2 Класифікація рекреаційної діяльності

Вивчення рекреаційних потреб є відправною точкою у виявленні закономірностей формування, функціонування і розвитку територіальної рекреаційної системи: адже саме вони визначають просторово-часову динаміку і територіальну організацію рекреаційної діяльності. Рекреаційні потреби реалізуються в певних видах рекреаційної діяльності. Суспільні функції рекреаційної діяльності визначаються тими завданнями, які вона виконує в житті суспільства [25, 35]:

- формування всебічно розвиненої особистості;
- відновлення і розвиток фізичних і психічних сил людини;
- розвиток господарської структури регіонів;
- збільшення зайнятості населення;
- забезпечення грошових надходжень у бюджет;
- зближення народів.

Таке широке коло завдань не дозволяє однозначно сформулювати суспільні функції рекреації. У найбільш загальному вигляді вони можуть бути віднесені до трьох великих груп [31]:

- медико-біологічні;
- соціокультурні;
- економічні.

Окремі дослідники виділяють політичну функцію рекреації.

Кожна з цих груп пов'язана з певною сферою людської діяльності, хоча між ними відсутні чіткі межі внаслідок взаємопов'язаності суспільних потреб.

Медико-біологічні функції рекреації реалізуються через санаторно-курортне лікування та оздоровлення, мають розглядатися в аспектах лікування (відновлення здоров'я людини після перенесеного захворювання) і оздоровлення (зняття виробничої і невиробничої психофізіологічної втоми). При активній рекреаційній діяльності відновлювальні процеси відбуваються швидше, ніж при пасивній. Розглянемо детальну структуру рекреаційної діяльності. Частіше в основі класифікації рекреаційної діяльності лежать: мета подорожі, характер організації, правовий статус, тривалість перебування в певному місці рекреанта, сезонність, характер пересування рекреанта, вік, активність занять. За суспільною функцією виділяють лікувальну, оздоровчу, спортивну, пізнавальну рекреаційну діяльність (табл. 1.2.)

Таблиця 1.2 – Класифікація рекреаційної діяльності

За характером використовуваних транспортних засобів	Автомобільна (індивідуальна), автобусна, авіаційна (рейсова і чартерна), залізнична, теплохідна (морська, річкова, круїзна)
1	2
За ступенем рухливості	Стаціонарна, кочова
За кількістю учасників	Індивідуальна, групова
За віковою ознакою	Дитяча, доросла, змішана
За характером організації	Регламентована (запланована), самодіяльна: організована, неорганізована
За сезонністю	Цілорічна, сезонна: літня, зимова
За територіальною ознакою	Приміська (місцева), внутрішньорайонна (загальнодержавна), міжнародна
За тривалістю	Короткочасна, тривала
За правовим статусом	Національна (внутрішня), міжнародна (іноземна)

1	2
За характером використання рекреаційних ресурсів	– кліматолікувальна, бальнеологічна, грязелікувальна; – маршрутна, прогулянкова, спортивна, промислово-прогулянкова, купально-пляжна, водо-спортивна, водно-прогулянкова, підводне плавання, риболовля, мисливська, гірськолижна, альпінізм; – натуралістична, культурно-історична.
За головним мотивом рекреації	Лікувальна, оздоровча та спортивна, пізнавальна.

Лікувально-курортна рекреація поділяється за основними лікувальними факторами: клімат, мінеральні джерела, лікувальні грязі. У відповідності з ними вона поділяється на такі групи: кліматолікування; бальнеолікування; грязелікування. В залежності від їх сполучення можуть бути виділені: бальнео-грязелікування; клімато-грязелікування, клімато-бальнео-грязелікування.

Умови лікувально-оздоровчої рекреації повинні строго відповідати медико-біологічним нормам.

Оздоровча та спортивна рекреація – найрізноманітніша. Велику популярність у всьому світі має купально-пляжний відпочинок. Відпочинок біля і на воді включає різні рекреаційні заняття: купання; сонячні ванни; прогулянки по берегу; ігри в м'яч на пляжі; водні лижі. Прогулянковий і промислово-прогулянковий відпочинок включає такі заняття, як прогулянки на відкритому повітрі, огляд краєвидів, збирання грибів і ягід, морських молюсків, коралів та інших дарів природи. Маршрутний туризм часто ототожнюється з туризмом взагалі. Він може бути спортивним і любительським. За характером перешкод поділятися на рівнинний і гірський.

Великого розвитку набув водний туризм, як прогулянковий, так і спортивний. Ці види включають водно-моторний спорт, воднолижний спорт, греблю на каное, парусний спорт і т.д. Як правило ці види туризму сполучаються з купально-пляжним туризмом на берегах морів, озер і річок. До інших видів туризму долучається відповідний підводний спортивний туризм, археологічний підводний туризм, риболовний туризм, полювальний туризм,

гірськолижний туризм, альпінізм. Кожен з цих видів має свої особливості і поширення в різних регіонах.

Пізнавальна рекреація. Пізнавальні аспекти властиві значній частині рекреаційних занять. Однак виділяються суто пізнавальні рекреаційні заняття, пов'язані з інформаційним «споживанням» культурних цінностей, тобто оглядом культурно-історичних пам'яток, архітектурних ансамблів, а також ознайомленням з новими районами, країнами, їх етнографією, фольклором, природними явищами і господарськими об'єктами.

Конгресовий туризм пов'язаний з розширенням міжнародних науково-технічних контактів між спеціалістами і вченими.

Поділ вільного часу в залежності від характеру його використання на щоденний, щотижневий і щорічний є важливим в методичному відношенні, оскільки служить основою при вивченні структури відпочинку і використання вільного часу для рекреаційної мети. Диференційований таким чином вільний час дозволяє розглянути рекреаційну діяльність за періодичністю і територіальною ознакою. Використання щоденного вільного часу і повсякденна рекреація безпосередньо пов'язані з житлом і міським середовищем та їх просторовою організацією. Щотижнева рекреація залежить від розміщення приміських рекреаційних об'єктів. Використання щорічного вільного часу пов'язане з розміщенням рекреаційних об'єктів курортного типу. Виходячи з наведеної диференціації вільного часу, виділяють рекреацію [9]:

- всередині населеного пункту;
- щоденну у вихідні дні - приміську (місцеву);
- щорічну в період відпусток і канікул (може бути внутрішньо-районною, загальнодержавною, міжнародною, рис. 2.1.).

Види вільного часу:

- 1 – щоденний відпочинок;
- 2 – щотижневий відпочинок;
- 3 – щорічний відпочинок.

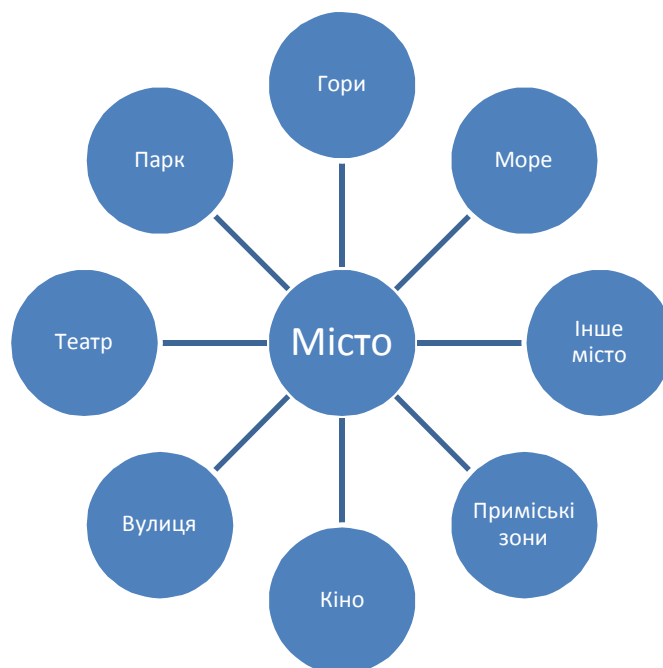

Рисунок 2.1 – Умовна відповідність між періодами вільного часу і вибором рекреаційних просторів

За характером організації рекреація ділиться на регламентовану (або сплановану) і самодіяльну. Регламентована, або, як вона часто називається, планова, рекреація – це подорож і перебування за точним, раніше оголошеним регламентом. Рекреанти забезпечуються комплексом послуг згідно з попередньо придбаною путівкою на певний термін. Під самостійною неорганізованою рекреацією розуміють самостійну подорож рекреанта, не пов’язаного будь-якими взаємними обов’язками з рекреаційними закладами.

За кількістю учасників розрізняють індивідуальний і груповий туризм. Під індивідуальною розуміють подорож не тільки однієї людини, а й сім’ї.

За ознакою рухливості туризм поділяється на стаціонарний і кочовий. Це досить умовний поділ, оскільки туризм, по-перше, обов’язково пов’язаний з переміщенням з місця проживання в місце відпочинку, а по-друге, туристи навіть в місцях відпочинку відрізняються великою рухливістю.

При визначенні стаціонарного туризму підкреслюється, що в даному випадку подорож здійснюється заради перебування на певному курорті. До

стаціонарних форм туризму належать лікувальний туризм і окремі види оздоровчо-спортивного туризму.

Кочовий туризм передбачає постійне переміщення, зміну місця перебування. Ступінь рухливості відображається на підходах до вивчення туризму, особливо до оцінки рекреаційних ресурсів. Наприклад, оцінка пейзажного різноманіття вздовж автотрас буде відрізнятися від оцінки ландшафтів для пішого і, тим більше, стаціонарного туризму.

Багато видів рекреації мають сезонний характер в силу як природних, так і соціально-економічних причин. Перш за все сезонність знижує рентабельність експлуатації рекреаційної інфраструктури, створює «піки» і «провали» в зайнятості трудових ресурсів і завантаженні сфери обслуговування і транспорту. Так, зайнятість в приморських рекреаційних районах в зимові місяці знижується в 3-4 рази в порівнянні з липнем-серпнем. Більшість людей намагається відпочивати влітку, в сонячний період. Сонце, таким чином, виступає найсуттєвішим об'єктивним фактором сезонності. Із зростанням тривалості відпусток проявляється тенденція поділу відпустки на дві частини. Сезонність в рекреації пояснюється тим, що промислові підприємства і заклади виробили такий ритм роботи, який передбачає надання відпустки більшості робітникам і службовцям саме протягом літа. Такий же ритм має і система освіти.

Ряд видів рекреації, особливо лікувально-курортного типу, має цілорічний характер, хоча і тут спостерігається нерівномірність рекреаційного потоку.

За характером використовуваних транспортних послуг туризм поділяється на автомобільний (індивідуальний), автобусний, авіаційний (рейсовий або чартерний), залізничний, теплохідний (морський, річковий, озерний).

5.3 Структура рекреаційної діяльності

Рекреаційна діяльність, яка передбачає різні способи її реалізації, має назву рекреаційних занять. Елементарне рекреаційне заняття – внутрішньо цілісний, однорідний, неподільний та технологічний компонент елементу рекреаційної діяльності. Кількість рекреаційних занять як основи для конструювання програм лікування та відпочинку нині становить більше сотні. Для зручності виокремлюють дві групи, що об'єднують чотири основні їх типи (у спеціальній літературі виділяють 67 типів, кожен з яких має власний індекс):

1. Група відновлення [34]:

а) рекреаційно-лікувальні;

б) рекреаційно-оздоровчі;

2. Група розвитку:

а) рекреаційно-спортивні;

б) рекреаційно-пізнавальні.

Під циклом рекреаційної діяльності ми розуміємо відособлену у часі, періодично повторювану стійку комбінацію різноманітних рекреаційних занять рекреантів, безпосередньо спрямовану на задоволення рекреаційних потреб. При конструюванні циклів рекреаційної діяльності організатори відпочинку насамперед повинні враховувати взаємну обумовленість чи взаємовиключеність рекреаційних занять у контексті цільової рекреаційної діяльності.

В рекреалогії виділяються цикли рекреаційної діяльності: лікувальний; оздоровчий; туристичний; добовий; вихідного дня; річний (канікулярний, відпускний), життєвий (І. Зорін, наприклад, виділяє 17 циклів рекреаційної діяльності, більшість із яких є суто туристичними). Всі вони відрізняються один від одного набором занять, регламентом, просторовою локалізацією тощо. Послідовність елементарних рекреаційних занять з фіксованою тривалістю та інтенсивністю називається рекреаційним режимом.

Найбільш детермінованим є лікувальний цикл: режим санаторного лікування задається лікарем, що знаходить відображення і в просторовій, у функціональній структурі санаторіїв. Лікувальні та оздоровчі цикли включають, як правило, адаптаційний, лікувальний (оздоровчий), екскурсійний періоди; добовий, канікулярний, життєвий цикл більшою різноманітністю рекреаційних занять.

Одне й те саме рекреаційне заняття в різних циклах може виступати цільовим (циклоутворюючим) додатковим або супутнім. Так, наприклад, екскурсія виступає цільовим рекреаційним заняттям відносно культурно-пізнавального циклу, додатковим – відносно лікувального і супутнім – відносно ділового.

Цикли рекреаційної діяльності нижчого рівня можуть вступати як самостійні етапи або входити до більш високих рівнів. Рекреаційні цикли приєднуються у різних комбінаціях, утворюють рекреаційні кластери. Наприклад, до спортивно-оздоровчого кластеру входять спортивне, медичне, транспортне, побутове, розважальне обслуговування рекреантів, кожне з яких виступає як рекреаційний цикл.

Рекреаційні кластери також можуть бути систематизовані як по вертикалі у вигляді міжрегіональних рекреаційних комплексів, так і по горизонталі у вигляді територіальних рекреаційних систем різних видів і просторових масштабів. На думку О. Топчієва та Ван Ціншеня, міжрегіональний рекреаційний комплекс становить сукупність рекреаційних кластерів країни [17].

Функціонування підприємств рекреаційного комплексу підпорядковується структурі циклів. Циклічність рекреаційної діяльності обумовлює динаміку функціонального зонування місць відпочинку. Існує певна залежність між просторовою локалізацією і циклом рекреаційної діяльності, оскільки кожен вид рекреації має свій радіус і свій поріг обслуговування (див. табл. 2.2). Слід зауважити, що розвиток швидкісних видів транспорту сприяє розширенню радіусу поїздок [18].

**Таблиця 2.2 Середній параметр просторово-часової локалізації циклів
рекреаційної діяльності**

Цикл	Час/доба	Радіус поїздки, км
Добовий	0,1–0,2	1–2
Вихідного дня	1,0–2,0	100–200
Річний	20,0–30,0	2000–3000

Розуміння механізму зміни циклів рекреаційних занять дозволяє більш обґрунтовано підійти до організації процесу їх проектування і планування. Сьогодні простежується дві тенденції в розвитку рекреаційної діяльності, пов'язані зі змінами у структурі рекреаційних потреб: при абсолютному зростанні всіх її видів зростає відносна частка оздоровчо-лікувально-розважальних занять і виникають нові види рекреаційних занять (кожні 10 років їх кількість подвоюється).

Отже, рекреаційна діяльність є дуже динамічним, самоцінним суспільним процесом, цілісність якого формується поєднанням функціонального, просторового та часового аспектів, а розвиток залежить від поєднання рекреаційних потреб, наявних рекреаційних ресурсів та їх просторового розміщення.

Контрольні питання

1. Розкрийте зміст поняття «вільний час».
2. Розкрийте структур вільного часу.
3. Розкрийте функціональний аспект вільного часу.
4. Охарактеризувати співвідношення індивідуальних, групових і суспільних рекреаційних потреб.
5. Яку роль виконує рекреація у відтворенні продуктивних сил?
6. Які функції властиві рекреаційній діяльності?
7. Яким чином реалізується функція рекреації?

8. Як проєціюються соціо-культурна та економічна функції рекреації на навколишнє середовище?

9. Який вид рекреаційної діяльності завдає більшої шкоди навколишньому середовищу. Регламентований чи самодільний, і чому?

10. Розкрийте взаємозв'язок рекреаційних потреб із географічними особливостями території на прикладі:

а) України;

б) іншої країни.

11. Побудуйте схему денного та відпускового циклу рекреаційних занять (на власному прикладі).

ТЕМА 6 ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

6.1 Основні моделі рекреаційної діяльності. Поняття «рекреаційне проектування».

6.2 Елементарні рекреаційні заняття як складові рекреаційної діяльності.

6.3 Поняття «цикл рекреаційних занять» та його основні характеристики.

6.1 Основні моделі рекреаційної діяльності. Поняття «рекреаційне проектування».

Туроператор – фахівець, який поряд з іншими завданнями займається проектуванням туру: визначенням рекреаційної спеціалізації туристських центрів; прокладкою туристських маршрутів; розробкою програм відпочинку; виміром ефективності програм відпочинку; розрахунком параметрів туру.

Розроблено численні процедури туроперейтингу, що допомагають туроператору ефективно вирішувати ці завдання. Концепція рекреаційного проектування турів, заснована на принципі рекреаційного проектування В. С. Преображенського.

Рекреалогія – наука про розширеному відтворенні живих сил людини – фізичних, інтелектуальних і духовних. Відповідно предмету її дослідження найбільш важливими для неї виступають питання оптимізації рекреації за допомогою спеціальних технологій рекреаційного проектування.

В. С. Преображенський протиставляє дві дослідні позиції в вирішенні даної проблеми: «від ресурсу» і «від потреб». Аналізуючи базисну модель рекреаційної системи, він вказує на провідну роль в ній людини-туриста як центральної підсистеми, відзначаючи, що стан і властивості всіх інших підсистем залежать від вимог центральної підсистеми, а цільова функція рекреаційної системи визначається як максимально можливе задоволення рекреаційних потреб людини [40].

В основу аналізу виникаючих суб'єкт-об'єктних відносин, згідно В. С. Преображенського, покладена проста схема взаємин людини-туриста і середовища. Відповідно до цієї схеми, якщо дослідник віддає перевагу людському фактору, то він працює з класом антропоцентричних систем [40].

По суті, типи рекреаційної діяльності і являють собою своєрідні літери, з яких туроператор може скласти слова – цикли рекреаційної діяльності, а далі з циклів і пропозиції – програму відпочинку.

6.2 Елементарні рекреаційні заняття як складові рекреаційної діяльності.

Кожне з ЕРЗ може бути віднесено до класу лідируючих (або відомих), в залежності від того, чи є воно цільовим заняттям з позиції рекреаційних функцій. Виділяються [31]:

- цільові ЕРЗ, які з'явилися головним мотивом рекреаційної діяльності;
- додаткові ЕРЗ, що не реалізують основну мету рекреації, але доповнюють цикл рекреаційних занять, що оживляють його;
- супутні ЕРЗ, що не дають специфічного рекреаційного ефекту, але необхідні за фізіологічними і технологічним обмеженням.

ЕРЗ знаходяться в певній взаємозалежності в рамках одного циклу. З цих позицій їх характеризують:

– взаємозамінність (альтернативність) - можливість без видимого збитку для цілей рекреації замінити одне ЕРЗ на інше;

– взаємозумовленість - відношення, що приводить до поняття «режим рекреаційної діяльності», до побудови циклів.

Рекреаційний режим - це послідовність ЕРЗ з фіксацією їх тривалості.

Конкретні види діяльності у вільний час, що виконують функції відновлення сил індивіда, в своїй послідовності утворюють комбінації добового, тижневого, річного та життєвого циклів рекреаційної діяльності. Вони розрізняються за можливостями задовольняти ті чи інші рекреаційні дії в одиницю часу, що і визначає їх інтенсивність. Під інтенсивністю рекреаційної діяльності розуміють оцінку рівня задоволення рекреаційних потреб. Туризм є самим інтенсивним видом рекреаційних занять, оскільки в одиницю часу здатний задовольнити максимум рекреаційних потреб людини.

6.3 Поняття «цикл рекреаційних занять» та його основні характеристики

Цикл рекреаційних занять – це: по-перше, програма відпочинку, що дозволяє на основі поведінкових можливостей і зразків реалізувати певні рекреаційні цілі, мотивації і допомога у конкретних умовах; по-друге, взаємопов'язане і взаємообумовлене поєднання ЕРЗ, що виникає на базі провідного (основного) заняття.

Кожна людина, самотійно, найчастіше несвідомо, конструює цикли рекреаційних занять виходячи з власних уявлень про корисність елементарних занять, їх аттрактивності, величини рекреаційного часу, звичок, моди, цін на послуги і товари, грошових доходів та інших факторів. Найчастіше самотійно організована діяльність слабо відповідає рекреаційним потребам.

ЦРЗ повинні задовольняти двом фундаментальним вимогам: корисність і індивідуальна привабливість (аттрактивність). ЦРЗ формуються з оптимальних поєднань ЕРЗ, відповідних поняттю «рекреаційний режим», і утворюють ієрархію: добові, тижневі, річні і життєві ЦРЗ.

У циклах рекреаційних занять ерз поділяються на цільові, додаткові і супутні, виходячи з функціональної орієнтації. Наприклад, екскурсії будуть цільовими для реалізації пізнавальної функції, додатковими для оздоровчої та супутніми для лікувальної.

При моделюванні циклів рекреаційних занять в якості основних розглядаються різні типи відносин [12]:

— взаємодоповнюваність — можливість деяких рекреаційних занять використовуватися обов'язково в комплекті, в певній пропорції. Відносини взаємодоповнюваності визначає включення і послідовність деяких додаткових рекреаційних занять; визначаються провідними рекреаційними заняттями циклу.

— взаємозамінність — можливість альтернативного використання різних видів рекреаційної діяльності, а також можливість альтернативи для даного виду діяльності. Взаємозамінності відносин надзвичайно важливі в організації туристської діяльності для досягнення оптимальних параметрів ЦРЗ і визначають можливості не тільки моделювання, а й вибору туристом циклу рекреаційної діяльності.

При конструюванні ЦРЗ враховується також наступне [10,22]:

1. Кожен цільовий тип рекреаційної діяльності утворює один або кілька циклів;
2. Специфіка циклів формується на основі одного і того ж цільового заняття;
3. Визначаються додаткові типи рекреаційної діяльності, які отримали найбільш високі значення коефіцієнтів аттрактивності.

Контрольні питання

1. В чому полягає специфіка основних моделей рекреаційної діяльності?
2. Що таке рекреаційне проектування?
3. Назвіть основні властивості елементарних рекреаційних занять.
4. Назвіть основні критерії типізації рекреаційної діяльності.
5. Що Ви розумієте під циклом рекреаційних занять, які вимоги до їх конструювання?

ТЕМА 7 КОНЦЕПЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ

- 7.1 Концепція рекреаційних систем В. С. Преображенського.
- 7.2 Територіальні рекреаційні системи.
- 7.3 Характеристика підсистем територіальних рекреаційних систем.

7.1 Концепція рекреаційних систем В. С. Преображенського

Існує велика кількість визначень рекреаційних систем. Вчення про рекреаційні системи, розроблене професором В. С. Преображенським ще в 60-роках ХХ століття, було центральним у всіх наукових дослідженнях, присвячених такому багатогранному явищу як рекреація.

При цьому, базовим поняттям для подібного роду досліджень є поняття «рекреаційна система». А в більшості досліджень рекреаційних систем за основу взята базова модель рекреаційної системи В. С. Преображенського. Рекреаційна система - складна соціально керована (частково самокерована) система, центральною підсистемою якої є суб'єкти туризму, а цільовою функцією - найбільш повне задоволення їх рекреаційних потреб (І. В. Зорін, В. А. Квартальнов) [13].

За концепцією В. С. Преображенського рекреаційна система складається з взаємопов'язаних підсистем: відпочиваючих, туристів, природних комплексів,

матеріальної бази та рекреаційної інфраструктури, обслуговуючого персоналу і органу управління [40].

Природний комплекс – взаємопов'язане і взаємообумовлене поєднання природних об'єктів і явищ – виступає не тільки як ресурс, а й як умова задоволення рекреаційних потреб людей. Специфічними характеристиками природних комплексів є їх ємність, стійкість, комфортність, різноманітність, привабливість.

Група відпочиваючих характеризується параметрами поведінки, що описуються за допомогою циклів рекреаційних занять. Відносини з іншими підсистемами диференціюються залежно від соціальної, вікової, психологічної, національної, професійної, регіональної та індивідуальної вибіркості певних груп людей, умов і ресурсів рекреації.

Технічні системи забезпечують звичайну життєдіяльність відпочиваючих і обслуговуючого персоналу і задовольняють специфічні рекреаційні потреби туристів.

Обслуговуючий персонал за допомогою технічних систем виробляє, збирає, зберігає і доставляє відпочиваючим комплекс послуг, видаляє і утилізує відходи.

Орган управління зіставляє інформацію про міру задоволення потреб туристів з інформацією про стан інших підсистем і про наявність матеріальних і фінансових резервів, приймає господарські рішення.

Дослідників рекреації більшою мірою цікавлять відносини між елементами і властивості рекреаційної системи.

7.2 Територіальні рекреаційні системи

Системоутворюючим зв'язком виступає рекреаційна діяльність – як відпочиваючих, так і організаторів відпочинку. Тільки вона пов'язує воедино дуже різні за своїм генезисом і субстрату підсистеми. Одне з своєрідних рис зв'язку є циклічність. Разом з тим, формування і функціонування системи

залежить і від безлічі інших зв'язків, що виникають між підсистемами і визначають їх властивості.

Сукупність явищ, пов'язаних з рекреаційною діяльністю слід розглядати як систему, тому об'єктом вивчення рекреаційної географії є територіальні рекреаційні системи (TRC). TRC – це категорія, в якій знаходять відображення та інтенсивно формуються територіальні курортно-туристичні комплекси. Важливою особливістю TRC є те, що вони органічно включають в себе об'єктивно існуючі територіальні утворення [37].

Головною суспільною функцією TRC є максимальне задоволення потреб населення у відпочинку, оздоровленні, лікуванні та підвищенні фізичного та духовного потенціалу. Центральним об'єктом функціонуючої TRC є людина, рекреант.

В рекреаційній географії при дослідженні TRC можна виділити наступні головні завдання [3]:

- 1) виявлення і обґрунтування TRC як просторової системи (закономірності, фактори і умови цієї системності, її прогноз);
- 2) дослідження функціональної структури TRC та її прив'язка до інших господарських підсистем даної території (в тому числі визначення місця і значення TRC у комплексному розвитку господарства території, тобто співвідношення з регіональною господарською системою, яка її охоплює);
- 3) прив'язка TRC до природно-географічної ситуації.

TRC – система велика і складна. Складність її полягає не тільки в тому, що вона включає різнобічні галузі і види діяльності, але, перш за все, в тому, що ця система впливає на різні сторони суспільного життя. Тому TRC є об'єктом вивчення різних наук (соціології, фізичної та економічної географії, районного планування, економіки та ін.).

Оскільки TRC є відкритою системою, то із зовнішнього середовища до неї надходять: інформація, речовина, енергія, рекреанти. TRC передає у зовнішнє середовище в основному інформацію (для органів управління мегасистеми і рекреаційну інформацію для населення - потенційного сукупного

рекреанта), а головне, повертає самих рекреантів – людей після відпочинку, оздоровлених, збагачених духовно.

ТРС як функціональна система включає в себе наступні блоки, які є системами нижчого порядку [36]:

- 1) група рекреантів;
- 2) природні і культурні комплекси;
- 3) технічна система;
- 4) група обслуговуючого персоналу;
- 5) система органів управління ТРС.

ТРС нормально функціонує при тісній взаємодії декількох галузей на певній території. Ці галузі виконують в ТРС різні функції. Для сформованої ТРС як міжгалузевого утворення необхідно мінімум п'ять функціональних галузей та їх груп.

1. Група галузей, які виконують основну функцію системи. Сюди відносяться курортні, туристичні господарства, сфера відпочинку (у вузькому розумінні слова). Ці галузі складають центральне ядро системи. Єдність на деякій території вже тільки цих галузей (єдність їх цілей, функцій, загальне використання певних природних ресурсів і ін.) дає можливість трактувати ТРС як вид міжгалузових систем. Кожна зі складових галузових частин ТРС є системою досить різних галузей, підгалузей і видів діяльності. Склад ядра ТРС свідчить про те, що вона є переважно міжгалузевою системою невиробничої сфери.

2. Група галузей переважно виробничого обслуговування ядра ТРС. Вона представлена будівництвом (в тому числі і капітальним, оскільки будь-яка ТРС є системою швидкозростаючою, як правило, вона збільшує свою ємність зведенням нових об'єктів); транспортом (в першу чергу пасажирським, оскільки для ТРС характерні потоки рекреантів). В ТРС можна включити культурне обслуговування, торгівлю, виробництво спеціального туристичного спорядження, сувенірів тощо. Ланцюжкові міжгалузові зв'язки ядра ТРС прямо і безпосередньо впливають на сільське господарство, харчову, а також легку

промисловість, викликаючи якісні і кількісні зрушення у розвитку і територіальній організації останніх. Таким чином, ТРС як міжгалузеве явище тісно пов'язана з іншими системами території і частково перекликається з ними.

3. Галузі, які включають систему навчальних закладів, що готують спеціалістів вищої і середньої кваліфікації для курортно-туристичного господарства і сфери відпочинку. Тут ведеться підготовка не тільки лікарів, інструкторів фізичної культури, культмасовиків, але і інструкторів по туризму і альпінізму, екскурсоводів, економістів, плановиків для курортно-туристичних галузей і ін.

4. Галузі, які включають систему спеціалізованих проектно-конструкторських інститутів, бюро, а також науково-дослідних закладів, які орієнтуються на забезпечення потреб санаторно-курортного і туристичного господарства. Сюди входить і діяльність з планування рекреаційних зон, районів, вузлів, центрів і пунктів.

5. Спеціалізовані органи управління, які отримують інформацію про стан інших підсистем ТРС, дають вказівки, які стосуються питань оптимального функціонування і подальшого розвитку ТРС [23].

Таким чином, всі названі галузі (функціональні підсистеми ТРС) взаємодіють між собою в просторовому і часовому плані.

7.3 Характеристика підсистем територіальних рекреаційних систем

Відпочиваючі – центральний елемент рекреаційної системи, що визначає сам факт її виникнення та розвитку. З позицій соціології та екології це родієва група, тобто зобов'язана своїм існуванням деякій події – у цьому випадку виникненню вільного часу. У міру розвитку систем рекреаційного обслуговування та поглиблення занять про рекреаційну діяльність зростала потреба у ще більш поглибленому вивченні відпочиваючих.

Було звернуто увагу на те, що на характер потреб, вибірковість до видів, форм і умов рекреаційної діяльності впливають приналежність людини до певної соціальної і національно-етнічної групи, його культурна орієнтація, умови і спосіб життя, попередній досвід рекреаційної діяльності, наявна інформація.

Природні і культурно-історичні комплекси в рекреаційній системі характеризуються, насамперед, мірою відповідності потребам відпочиваючих (комфортністю і привабливістю) та потребам органу управління – просторової і тимчасової ємності та надійності [13].

Комфортність фізіологічна і психофізіологічна. Якщо перша найбільш тісно пов'язана з кліматичними умовами, то друга багато в чому визначається характером відкритості або закритості пейзажів, відчуттям тісноти від скупчення людей або навпаки самотності, сенсорної надмірності або недостатності, темпу зміни вражень, звуковий насиченості і ін.

Надійність – здатність безвідмовно задовольняти потреби. Поняття це охоплює як стійкість комфортних погод, так і можливість відвідувань культурного комплексу в будь-який зручний для відпочиваючих час.

У першому наближенні можна виділити системи, в яких провідна роль належить або природним, або культурним комплексам. Прикладом перших можуть служити бальнеологічні курорти, прикладом других – відомі міста (Москва, Санкт-Петербург, Рим, Венеція, Нью-Йорк та ін.) [10].

Природні комплекси є основними при організації курортно-лікувального, оздоровчого та спортивного відпочинку.

Роль культурних комплексів особливо значна в культурно-пізнавальному туризмі. В якості природних комплексів розглядаються цілісні поєднання природних компонентів, що забезпечують здійснення циклів рекреаційної діяльності за відповідного ступеня комфортності умов відпочинку.

Природні комплекси складають одну з найважливіших підсистем рекреаційної системи, оскільки вже сама наявність ділянки природи з сприятливими кліматичними умовами, красивими пейзажами, різноманітною

рослинністю і близькістю водойми зумовлює виникнення тут найпростішої рекреаційної системи «відпочиваючі – природний комплекс». В даний час природні комплекси майже завжди включають в себе і штучні утворення і елементи. Разом з тим роль природних комплексів в рекреаційних системах залишається досить істотною.

Характеризуючи такі місця відпочинку як цінні в рекреаційному відношенні, ми підкреслюємо насамперед чистоту повітря і води, красу і унікальність пейзажів, роль лікувально-терапевтичних факторів, багатство ягідних і грибних угідь, різноманітність фауни і флори. В даний час роль малозмінених природних комплексів скоротилася, одночасно з цим зросла їх цінність. Помітно посилився інтерес до створення та розвитку особливо охороняємих природних територій – заповідників і національних парків. Одночасно з цими тенденціями змінюється і характер використання природних комплексів. Процес був простежено Б. Б. Родоману, що виділив ряд стадій [33]:

1. Вилучення природних тіл з ландшафту в процесі аматорських занять (полювання, риболовлі, збору грибів та ягід).
2. Використання природних чинників без вилучення їх з природи (купання, сонячні ванни).
3. Сприйняття пізнавальної та естетичної інформації (туризм, прогулянки).
4. Передача іншим людям своїх знань про природу, її красу (організатор туристських груп).

У числі таких же стадій можуть бути названі співпереживання, прагнення людей зберегти найцінніші природні біоценози, упорядкувати, відновити зруйновані ділянки природи.

Таким чином, намічається як би два типи відносин до природи в рамках рекреаційної системи [27]:

- 1) перетворення природи відповідно до вимог населення по організації місць масового відпочинку, пристосованих для розміщення там численного контингенту відпочиваючих.

2) пристосування, адаптація відпочиваючих до вже існуючих природних комплексів, прагнення людей побудувати свої взаємини з природою на основі збереження вже сформованих раніше природних комплексів.

Серед найважливіших властивостей природних комплексів як підсистем рекреаційної системи називають насамперед аттрактивність, надійність і місткість.

Аттрактивність природних комплексів визначається комфортністю умов відпочинку і відповідністю між властивостями природного комплексу і технологією рекреаційної діяльності, їх естетичними якостями. Комфортність відпочинку зумовлена насамперед кліматичними і мікрокліматичними характеристиками природного комплексу – температурним режимом, режимом вологості і опадів, атмосферним тиском, числом днів сонячного сяйва і ін. Не менш важливу роль відіграють психологічно-емоційні характеристики природи. Привабливість природних комплексів тісно пов'язана з технологією відпочинку, прагненням людей вибрати саме такі поєднання природних елементів, які найбільшою мірою відповідають вимогам тих чи інших циклів занять [32].

Естетичні властивості природи також впливають на аттрактивність природних комплексів. При цьому слід мати на увазі, що естетична оцінка будь-яких об'єктів багато в чому суб'єктивна і залежить від самого суб'єкта – його культури, походження, традиційного середовища життєдіяльності.

Надійність природних комплексів визначається, перш за все, їх стійкістю до рекреаційних навантажень, а також їх різномайттям, оскільки це дає можливість відпочиваючим міняти характер використання цього комплексу, зумовлює лабільність їх поведінки.

Стійкість природних комплексів пояснюється їх можливостями протистояти різним впливам - природним і антропогену. Найбільш добре вивчена стійкість природних комплексів як прогулянкових угідь, що знайшло відображення в поданні про їх рекреаційної дигресії [22].

Надійність природних комплексів багато в чому залежить від різноманітності назв компонентів, які зумовлюють можливість продовження

рекреаційного природокористування при зміні занять. В цьому випадку зникнення того чи іншого природного компонента не призведе до повного припинення рекреаційного використання природного комплексу, оскільки завжди можливо зорієнтувати відпочиваючого на інший вид діяльності.

Культурні комплекси – це поєднання об'єктів матеріальної і духовної культури. Серед них і штучні споруди, і самі люди з їхньою мовою, звичаями, традиціями, обрядами та ін. Коли говорять про великий територіальний культурний комплекс, мають на увазі не тільки архітектурні ансамблі, а й все соціокультурне середовище, традиції і звичаї, що збереглися в народі, особливості його побуту та господарської діяльності.

Культурні комплекси забезпечують реалізацію багатьох функцій необхідних для нормального функціонування рекреаційної системи. Вони створюють можливість більш ефективного оздоровлення та курортного лікування, підвищуючи естетичну цінність середовища, її різноманітність, роблять її більш атрактивною для відпочиваючих. Особливо велике їх значення в задоволенні пізнавальних потреб людей. Залежно від цінності, стійкості і місткості культурного комплексу формуються вимоги до інших підсистем рекреаційної системи, зокрема, до чисельності груп відпочиваючих, потужності інженерних споруд, тривалості функціонування систем і ін. [35].

Культурні комплекси, як і природні, входять в рекреаційну систему у вигляді цілісного утворення. Разом з тим, в них можна виділити і окремі об'єкти або елементи, що виконують різні функції. Серед них: об'єкти пізнавального туризму та екскурсій, елементи соціально-культурної інфраструктури. Провідну роль в організації пізнавального туризму грають культурно-історичні пам'ятки, виробничі підприємства, унікальні інженерні споруди, міські ансамблі. Існують різні підходи і форми включення культурно-історичних пам'яток в систему рекреаційно-туристичного обслуговування. Серед найбільш поширених – організація музеїв і екскурсійно-туристських маршрутів.

Особливий інтерес для організаторів туризму представляють великі комплекси, що включають безліч культурних і природних об'єктів. В якості

таких комплексів виступають історичні міста, музеї-заповідники, монастирські комплекси, пам'ятники ландшафтної архітектури, природні ландшафти, культурні ландшафти, природно-технічні системи.

Технічні підсистеми (комплекси) покликані полегшити відпочиваючим доступ і адаптацію до природних комплексів, збільшити надійність їх функціонування. Вони також пристосовують засоби, що задовольняють потреби відпочиваючих і обслуговуючого персоналу. Розвиток природно-технічних і технічних систем, вдосконалення технічних пристроїв, що полегшують працю обслуговуючого персоналу, створює нові можливості для включення в рекреаційні системи новітніх елементів, природних і культурних компонентів, дозволяють забезпечити їх кращу доступність і збереження.

Набір споруд і пристроїв, що використовуються в рекреаційних системах, практично неозорий. За «жорсткості» конструкції, це можуть бути і капітальні будови, і сезонні споруди. За функціональним призначенням серед них зустрічаються різноманітні елементи інженерної інфраструктури, елементи благоустрою, коригуючі пристрої, спортивні споруди, культурно-розважальні установи, лікувально-оздоровча інфраструктура і т.д.

Серед найбільш важливих властивостей технічних підсистем відзначимо екологічність, надійність.

Надійність технічних споруд визначається можливостями протистояти процесам, що призводять до фізичного і морального зносу, до зниження комфортності умов відпочинку. Вони повинні володіти певним запасом міцності, що захищає їх від руйнівних функціональних перевантажень. Особливе місце займає безвідмовність і безаварійність роботи систем енерго- і водопостачання, очисних споруд та каналізаційних мереж, систем забезпечення мінеральною водою [5].

Оскільки властивості природних і культурних комплексів виступають важливими системоутворюючими факторами, не меншу увагу при створенні і функціонуванні технічних підсистем має бути приділено зусиллям зі збереження навколишнього середовища.

Роль обслуговуючого персоналу в системі визначається тим, що він забезпечує взаємозв'язок відпочиваючих з природними та культурними комплексами, технічними системами, а також спілкуванням їх між собою. Цим поняттям охоплюється широка група людей, зайнятих як безпосередньо побутовим, медичним, культурним, транспортним обслуговуванням відпочиваючих, так і експлуатацією технічних і природно-технічних споруд, природних і культурних комплексів. І. В. Зорін встановив, що в великих розвинених системах проявляється своєрідне ешелонування цієї групи. Кожен ешелон характеризує міру близькості обслуговуючого персоналу до відпочиваючих. Так, перший ешелон, або контактну групу утворюють особи, які в силу своїх обов'язків безпосередньо контактують з відпочиваючими [23].

Другий ешелон формують робітники і службовці, що забезпечують діяльність технічної підсистеми, природних і культурних комплексів у межах підприємств відпочинку.

Третій ешелон складають працівники загальнокурортних служб, що забезпечують природні потреби підприємств відпочинку. Наступні ешелони формуються працівниками, які надають послуги обслуговуючому персоналу.

Органи управління – це елемент рекреаційної системи, як і будь-який орган управління, повинен забезпечити: збереження структури системи, підтримання режиму її діяльності, реалізацію цілей, загальних функцій системи.

Слід підкреслити, що в сфері рекреаційної діяльності є як мінімум два рівня управління.

Контрольні питання

1. Дайте визначення рекреаційних систем та територіальних рекреаційних систем.
2. Розкрийте основні підсистеми територіальних рекреаційних систем.
3. Охарактеризуйте основні властивості територіальних рекреаційних систем.

4. В чому полягає зміст концепції рекреаційних систем В.С. Преображенського?

5. Охарактеризуйте основні властивості природних та культурних комплексів як підсистем територіальних рекреаційних систем.

6. Розкрийте основні характеристики рекреантів, як основний елемент рекреаційних систем.

ТЕМА 8 ТУРИЗМ ЯК ГАЛУЗЬ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

8.1 Види і форми туризму.

8.2 Загальні уявлення про туристський регіон.

8.3 Основні характеристики туристського центру.

8.1 Види і форми туризму

В наші дні неможливо уявити собі крупне європейське місто без іноземних туристів. Сьогодні туризм перетворився на індустрію, яка відіграє помітну роль в економіці багатьох країн; на розвиток туризму виділяються значні кошти. Будуються туристичні центри – цілі міста для відпочинку з розвагами. В таких містах тисячі людей зайняті обслуговуванням відпочиваючих. Зростає зайнятість місцевого населення, багато сільських мешканців отримують «другу спеціальність», збільшуються доходи, покращуються умови їх проживання.

Слово туризм походить від латинського Іогпиз (рух по колу; вертіти, крутити). В широкому розумінні воно означає переміщення з одночасною зміною побуту людей.

В другій половині XIX ст. це слово ввійшло в мови багатьох народів світу. Найбільш виразне воно у французькій мові: іюиг означає подорож з поверненням до місця виїзду. Термін «турист» ввів у французьку мову Стендаль, надрукувавши в 1838 р. книгу «Memories d'un touriste» («Спогади

одного туриста)), у словники інших мов терміни «туризм», «турист», «екскурсант», «екскурсія» і т.п. ввійшли разом з позначенням заходів, які проводяться у формі походів і подорожей, а також поїздок, прогулянок з відвідуванням різних закладів з пізнавальною, науковою і розважальною метою. Перше визначення ближче до терміну «туризм», друге – терміну «екскурсія» [12].

В сучасному розумінні під терміном «туризм» розуміють діяльність, пов'язану з масовим туристичним рухом, його матеріальною базою, рівнем обслуговування, досягненнями туристів-спортсменів.

На сучасному етапі виділяють наступні види і різновиди туризму [15]:

- за характером подорожей – гірський, сухопутно-рівнинний, підземний (печерний), водний, підводний, комбінований;
- за способом пересування – пішохідний, гірсько-пішохідний, лижний, велосипедний, шлюпковий, парусний, автотранспортний, кінний.

За формою і змістом туристична діяльність дуже різноманітна (прогулянки, походи, екскурсії, експедиції тощо).

Прогулянка – це пересування на місцевості з пізнавальною, оздоровчою метою, з метою загартовування організму. В залежності від пори року і підготовленості людини прогулянки можуть бути лижні, велосипедні, на човнах або прогулянки пішки. Це найбільш проста і доступна короткочасна форма туризму.

Екскурсія – це колективне відвідування певних об'єктів з пізнавальною або науковою метою. Екскурсії проводять також з метою розширення світогляду, загального культурного розвитку людини [8].

Туристична експедиція – це організована багатоденна подорож в малодосліджений район, що здійснюється зі спеціальною дослідницькою метою.

Найдоступнішою і масовою формою туризму є походи. Туристичний похід – це подорож з активним способом пересування у віддалених від місця проживання районах, що здійснюється з освітньою, оздоровчою, спортивною,

дослідницькою метою. За тривалістю розрізняють походи одноденні, дводенні (походи вихідного дня без ночівлі, з ночівлею) і багатоденні.

Туристичний бум безпосередньо впливає на розвиток ряду галузей матеріального виробництва: від будівництва до харчової промисловості.

Одним з перших туристів вважають Марко Поло, а Англію, як першу капіталістичну країну, – країною зародження туризму. Початок сучасного туризму в англійській літературі прийнято датувати 1841 роком, коли 570 членів товариства тверезості подорожували з Лейстера в Лафборо на чолі з Томасом Куком. Швидкий розвиток капіталістичних відносин сприяв підвищенню рухливості населення, що, в свою чергу, вимагало розвитку засобів транспорту. Створені спочатку лише для перевезень вантажів, залізниці Англії в 30-х роках почали перевозити пасажирів. У той час поїздки здійснювались з метою оздоровлення і лікування [27].

Розвиток міжнародного туризму є в першу чергу відображенням розвитку виробничих сил (наприклад, виникнення нових видів транспортних засобів, які відкривають можливість переходу до організації масових туристичних поїздок), а також зміцнення міжнародних економічних і культурних зв'язків.

Міжнародний туризм у своєму розвитку пройшов від стадії «аристократичного» туризму XIX – початку XX століття, коли туристичні поїздки здійснювались в індивідуальному порядку представниками високозабезпечених соціальних прошарків з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури і архітектури, до стадії «масового» туризму середини і кінця XX століття [13].

На I Конференції ООН по туризму і подорожах, яка відбувалася в Римі в 1963 році, було вироблено визначення міжнародного туризму. «Іноземний турист – це тимчасовий відвідувач, тобто будь-яка особа, яка відвідує іншу країну з будь-якою метою, крім здійснення професійної діяльності, яка оплачується країною, яку відвідують» [38].

До іноземних туристів належать всі тимчасові відвідувачі, які прибули в дану країну не менше як на 24 години на відпочинок, лікування, з навчальними, релігійними або спортивними цілями, а також у відрядження, для участі в конференціях, з діловою метою або за сімейними обставинами. В залежності від мети подорожі можна виділити наступні види міжнародного туризму: рекреаційний, екскурсійний, науковий, діловий, етнічний.

У другій половині ХХ століття змінився сам стереотип людини. На зміну тому, який можна було назвати як статичний, коли переважна частина населення роками не покидала свого постійного місця проживання, приходить новий – динамічний стереотип життя. Потреба в зміні обставин перетворилась у сучасних умовах напруженого міського ритму життя в першу необхідність. Причому чим більше місто, тим гостріше відчувається ця потреба. Люди, які проживають у великих містах, і жителі малих містечок володіють різними життєвими ритмами. Жителі великих міських центрів схожі на людей, які не здатні розподілити свій час: термінові ділові зустрічі, зібрання, наради примушують змінювати свої плани. Відпочинок за місцем постійного проживання мало що дає. Гостро відчувається необхідність у зміні обставин для відновлення затрат фізичних і, особливо, духовних сил [11].

При сучасних темпах роботи і життя витрати на відпочинок, особливо пов'язаних з подорожами, швидко переходять в розряд першочергових, життєво необхідних. За даними опитувань, проведених Всесвітньою туристичною організацією, туризм і потреба в їжі відносяться до розряду тих, від яких найважче відмовитись: люди віддають перевагу тому, щоб краще відпочити, здійснивши цікаву туристичну подорож, відмовившись від купівлі нового холодильника, телевізора чи одєжі.

Позитивно діє на розвиток міжнародних туристичних зв'язків і зміна у співвідношенні робочого і неробочого часу, що зробило туризм доступним широким прошаркам населення. «Оплачувані відпустки щорічно викидають на туристичний ринок все більший контингент людей», – відмічається в

матеріалах Всесвітньої конференції по туризму, яка відбувалась в Манілі (Філіппіни) 1980 року.

В 60-70-х роках в розвинутих країнах намітилася тенденція до поділу відпустки на дві частини, що дозволяє протягом року здійснити 2 подорожі: одну – взимку, другу – влітку.

Розвитку туризму сприяє також зниження віку виходу на пенсію, що з врахуванням збільшення тривалості життя привело до появи туристів так званого «третього віку». Деякі туристичні фірми починають спеціалізуватися на організації поїздок для осіб «третього віку», в програму яких входять екскурсії з поєднанням відпочинку на природі [21].

До передумов розвитку міжнародного туризму відносять також підвищення культурного рівня, прагнення людей до пізнання, ознайомлення з життям, культурою і побутом інших країн і народів.

Розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, потяг людей до спілкування і використання досвіду інших країн у створенні матеріальних і духовних цінностей знаходять відображення в посиленні наукових і ділових контактів, проявом яких є розвиток нових видів міжнародних туристичних зв'язків – наукового (конгресового) і ділового туризму.

На даний час розподіл загальної кількості прибуття іноземних туристів у світі в залежності від мети поїздки виглядає наступним чином. Головною метою туристичних поїздок залишається відпочинок. На його частку припадає 71% загальної кількості прибувань у світі. Ділові поїздки, включаючи участь в конгресах, становлять близько 13%. Хоча таке співвідношення в різних районах світу виглядає неоднаково. Так, наприклад, в країнах Африки частка поїздок на відпочинок значно менша – тільки 30%, а доля ділових поїздок, навпаки, різко перевищує середньорічні показники, становлячи 40%. Що ж стосується країн інших континентів, то розподіл загальної кількості прибувань іноземних туристів в них приблизно відповідає середньосвітовим показникам. Відхилення від них незначні: так, в Західній Європі на поїздки на відпочинок припадає

68%, в країнах американського континенту – 76%, в Південній Азії – 73%. Частка ж ділових поїздок всюди, крім країн Африки, становить 12-14% [37].

Аналізуючи соціально-економічні передумови розвитку міжнародного туризму, слід зупинитися і на факторах, які гальмують його зростання. Зокрема, в доповідях на Всесвітній конференції по туризму відмічалось, що циклічні і структурні кризи, інфляція, ріст безробіття, порушення умов товарообміну, а також відсутність планування використання природних і трудових ресурсів є факторами, які негативно впливають на зростання міжнародного туристичного обміну.

В результаті досліджень міжнародні експерти з туризму дійшли висновку, що туризм менше, ніж інші галузі економіки, відчуває на собі вплив економічної кризи, яка може протягом певного часу лише частково уповільнити його розвиток.

8.2 Загальні уявлення про туристський регіон

Об'єкт туризму включає в себе три основні складові – туристський регіон (місце), туристську організацію і туристське підприємство. Турист користується комплексом послуг, які надаються йому в повному місці (чи регіоні), де відбувається туристський захід. Це місце через свої привабливі чинники стає центром туризму. Туристські місця відрізняються причинами, за якими в них затримується турист. Коли турист вибирає мету своєї подорожі, він порівнює між собою різні місця і ті послуги, які там є, і вибирає з них те, що йому краще підходить. Той продукт, який турист замовляє і купує, складається з послуг, пропонованих в даному місці (туристському регіоні). Територія, де пропонується комплекс послуг, не завжди має чітко виражені кордону. Це може бути і частина регіону, і туристський центр, де є вся необхідна матеріальна база для організації відпочинку та розміщення туристів. Така територія може охоплювати будь-яку область, країну і навіть групу країн, які турист вибирає як мету своєї подорожі [26].

Є кілька підходів до визначення туристичного регіону, пов'язаних з відповіддю на такі питання: як визначити територію, яку вибрав турист для подорожі, і який розмір території сприймається різними ринковими сегментами як мета подорожі? СОТ визначає туристський регіон як територію, яка має в своєму розпорядженні велику мережу спеціальних споруд і послуг, необхідних для організації відпочинку або оздоровлення [16].

В даний час індустрія туризму є однією з найбільш розвинутих форм міжнародної торгівлі послугами. В останні 20 років середньорічні темпи росту кількості іноземних туристів у світі склали 5,1 %, валютних надходжень – 14% . Згідно з даними всесвітньої туристичної організації, в 2015 році в світі було зареєстровано 576 мільйонів прибувань туристів, надходження від міжнародного туризму досягло 372 мільярди доларів (без урахування надходжень від міжнародного транспорту). Загалом обсяги валютних надходжень від туризму за період з 1950 по 2015 рік виросли в 144 рази [12].

По прогнозах експертів, бурхливий розвиток міжнародного туризму буде продовжуватися і далі. За різними підрахунками, до 2020 року ця галузь стане провідною експортною галуззю в світі. Очікується, що при збереженні темпів зростання, що склалися число міжнародних подорожей до 2020 року досягне 900 млн. чоловік, а 2030 року збільшиться і складе порядку 937 млн. чоловік.

На думку різних аналітиків, в основі розвитку міжнародного туризму лежать наступні чинники [24]:

- 1) Економічне зростання і соціальний прогрес призвели до розширення об'єму ділових поїздок і поїздок з пізнавальними цілями.
- 2) Вдосконалення всіх видів транспорту здешевіло поїздки.
- 3) Збільшення кількості найманих робітників і службовців в розвинених країнах і підвищення їх матеріального і культурного рівня.
- 4) Інтенсифікація праці і отримання трудящими більш тривалих відпусток.

5) Розвиток міждержавних зв'язків і культурних обмінів між країнами сприяв розширенню міжособистісних зв'язків між і всередині регіонів.

6) Розвиток сфери послуг стимулював розвиток сфери перевезень і технологічний процес в галузі телекомунікацій.

7) Ослаблення обмежень на вивіз валюти в багатьох країнах і спрощення прикордонної формальності.

Значення туризму у світі постійно зростає, що пов'язане із зростанням впливу туризму на економіку країни.

В економіці країн міжнародний туризм виконує ряд функцій [7]:

- міжнародний туризм – джерело валютних надходжень для країни і засіб для забезпечення зайнятості населення;

- міжнародний туризм розширює вкладення, платіжний баланс і ВВП країни;

- міжнародний туризм сприяє диверсифікації економіки, створюючи галузі, що обслуговують сферу туризму.

- із зростанням зайнятості у сфері туризму зростають доходи населення і підвищується рівень добробуту нації.

Розвиток міжнародного туризму сприяє розвитку економічної інфраструктури країни і мирних процесів.

Міжнародний туризм входить в число трьох найбільших галузей, поступаючись нафтодобувній промисловості і автомобілебудуванню, питома вага яких в світовому експорті 11% і 8,6% відповідно.

Значення туризму як джерела валютних надходжень, забезпечення зайнятості населення, розширення міжособистих контактів зростає.

Міжнародний туризм в світі вкрай не рівномірний, що пояснюється насамперед різними рівнями соціально-економічного розвитку окремих країн і регіонів.

Найбільший розвиток міжнародний туризм отримав в західноєвропейських країнах. На частку цього регіону доводиться понад 70% світового туристичного ринку і біля 60% валютних надходжень. Приблизно

20% доводиться на Америку, менше 10% - на Азію, Африку і Австралію разом взяті.

Всесвітня організація по туризму в своїй класифікації виділяє країни, що є переважно постачальниками туристів (США, Бельгія, Данія, Німеччина, Нідерланди, Нова Зеландія, Швеція, Канада, Англія) і країни що в основному приймають туристів (Австралія, Греція, Єгипет, Кіпр, Італія, Іспанія, Мексика, Туреччина, Португалія, Франція, Швейцарія).

Подібний розвиток міжнародних туристичних зв'язків потягнув за собою створення багато чисельних міжнародних організацій, які сприяють покращенню роботи цієї сфери світової торгівлі. В їх число входять: спеціалізовані заклади системи Організації Об'єднаних Націй (ООН), організації, де питання розвитку міжнародного туризму обговорюються епізодично і не є головними у сфері діяльності; неурядові спеціалізовані, міжнародні комерційні, національні і регіональні організації по туризму.

Спеціалізована організація в системі ООН – Всесвітня організація по туризму (ВОТ), яка була створена в 1975 році і на даний час об'єднує більше 120 держав світу. Генеральна Асамблея ООН визнала за ВОТ статус міжурядової організації, яка відповідає за розвиток туризму.

Згідно зі статутом ВОТ, метою її діяльності є сприяння туризму як засобу економічного розвитку і міжнародного взаєморозуміння для забезпечення миру, благоустрою, поваги і дотримання прав людини незалежно від раси, статі, мови і релігії, а також дотримання інтересів країн, що розвиваються, в галузі туризму [3].

ВОТ прийняла ряд декларацій в галузі міжнародного туризму, серед яких [12]:

- Манільська декларація про туризм у світі (1980);
- Документ Акапулько (1982);
- Хартія по туризму і Кодекс поведінки туриста (Софія, 1985);
- Гаазька декларація по туризму (1989).

До організацій ООН, які займаються питаннями розвитку міжнародного туризму епізодично, належать Конференція ООН по туризму і подорожах, економічна і соціальна Рада (ЕКОСОР), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародна асоціація транспортної авіації (IATA).

Неурядові спеціалізовані організації по міжнародному туризму представлені [10]:

- Всесвітньою федерацією асоціацій туристичних агентств (ФУААВ), яка об'єднує 71 національну асоціацію, куди входять більше 20 тисяч туристичних агентств. Ця організація була створена в 1996 році з метою захисту професійних інтересів туристичних агентств і надання їм необхідної професійної, технічної і правової допомоги;

- Міжнародною асоціацією наукових експертів по туризму (АІЕСТ), утвореною в 1951 році;

- Всесвітньою асоціацією по професійній освіті в туризмі, створеною в 1969 році під егідою ВОТ;

- Міжнародним бюро соціального туризму, яке було утворено в 1963 році з ініціативи ряду профспілкових організацій для створення умов, які сприяють участі в міжнародному туризмі широких верств населення;

- Міжнародним туристичним альянсом, який спеціалізується на страхуванні при автомобільних поїздках за кордон;

- Міжнародною організацією професійних організаторів конгресів;

- Всесвітньою асоціацією туристичних агентств, що об'єднують представників середніх за розмірами туристичних бюро, які є міжнародними комерційними організаціями.

До національних і регіональних організацій, які сприяють розвитку міжнародного туризму, належать:

- Американська спільнота туристичних агентств (АСТА);

- Асоціація британських туристичних агентств;

- Конфедерація організацій по туризму Латинської Америки (КОТАП);

– Арабський союз по туризму, який об'єднує 18 арабських держав і організацій розвитку туризму з 11 франкомовних країн Африки.

Суттєве значення для розвитку міжнародного туризму має також прагнення окремих держав до збільшення валютних надходжень від туризму і створення з цією метою цілої галузі господарства – туристичної індустрії.

Під туристичною індустрією розуміють сукупність виробничих, транспортних і торгових підприємств, які виробляють і реалізують туристичні послуги і товари туристичного попиту.

Як і будь-яка інша сфера господарської діяльності, індустрія туризму є вельми складною системою, ступінь розвитку якої залежить від ступеня розвитку економіки країни в цілому.

Звичайно, найважливіший фактор, який вивчає географію туризму у світі – економічний. З точки зору окупності капіталовкладень туристична індустрія входить в число економічних форвардів, які дають значну величину доданої вартості. Туристські послуги на світовому ринку виступають як «невидимий» товар, характерною особливістю якого є те, що значна частина цих послуг надається з мінімальними витратами на місці.

Розвиток міжнародного туризму впливає на будівництво аеропортів, доріг, магазинів, кінотеатрів, благоустрій міст, відновлення пам'яток, охорону лісових масивів, очистку водойм та інше. Крім галузей, які традиційно пов'язані з туризмом, він сильно впливає на такі важливі галузі економіки, як автомобільна, харчова, текстильна, взуттєва промисловість і багато ін.

Капіталовкладення в будівництво готелів стимулюють ріст будівельної промисловості в цілому. Наприклад, стрімкий розвиток туризму в Іспанії, починаючи з 1955-1960-х років, викликав бум у будівельній індустрії. Кількість готелів за 10 років зросла в 3 рази. Зростання будівельної індустрії, в свою чергу, вплинуло на розвиток цілого ряду галузей, наприклад, на виробництво цементу.

Іноземний туризм помітно впливає на розвиток харчової промисловості. Багато туристів не користуються послугами готелів, зупиняючись у рідних і

знайомих, орендують квартири або проживаючи на власних віллах. Ця категорія іноземних туристів витрачає значні кошти на придбання продуктів харчування. Так, за даними французьких національних підрахунків, витрати іноземних туристів на придбання продуктів харчування становлять 8,4% від загальної суми доходів від іноземного туризму [4].

Якщо вести мову про автотуризм, слід зупинитися на такому виді затрат туристів, як придбання паливно-мастильних матеріалів, яке, за даними французьких національних підрахунків, становить 14,6% всіх доходів від іноземного туризму.

Зростання туризму сприяє розширенню дорожнього будівництва, яке є одним з основних факторів загального економічного розвитку країни. Так, у Франції при будівництві 12 туристичних центрів у горах загальною місткістю 101 тис. місць було побудовано 127 км під'їзних доріг. Ці дані є прикладом стимулюючого впливу туризму на ключові галузі економіки.

Міжнародне туристичне споживання в силу різностороннього характеру породжує цілий ряд досить нових видів продукції від «товарів класу люкс» до механічних підйомників для гірськолижного спорту. «Товари класу люкс» - це вироби прикладного мистецтва, ювелірні вироби, парфумерні і косметичні товари і ін. Галузь виробництва «товарів класу люкс», обіг якої дорівнює обігу підприємств чорної металургії [5].

Бурхливий розвиток туризму з розміщенням в кемпінгах породив новий вид автомобільного виробництва – караван (хатинка-причеп на колесах).

В останні роки стрімко зростає виробництво ще одного виду автомобільного виробництва – кемпінг-карів (самохідна хатинка для кемпінгу з сантехнічним і кухонним обладнанням). Продаж таких хатинок щороку зростає на 30%. Будівництво туристичних центрів на побережжі Середземного моря, Атлантичного океану і на Корсиці потягнуло за собою розширення виробництва туристичних суден: яхт, катерів і ін. Масовий розвиток гірського зимового туризму зумовив зростання виробництва гірськолижного інвентаря – від гірських лиж до механічних підйомників [23].

В більшості країн, які займаються розвитком туризму, державна туристична політика проводиться в рамках регіональних програм економічного розвитку, і спрямована на те, що розвиток міжнародного туризму сприяв економічному зростанню відсталих районів. Нерівномірність економічного розвитку окремих частин національної території, поглиблення регіональних диспропорцій ведуть до подальшого розриву в доходах населення, розрізнення соціальних і побутових умов життя, посилення соціальної нерівності між міським і сільським населенням.

Слаборозвинуті регіони країни характеризуються показниками загального сповільнення економічного зростання, а густота населення в них значно менша за середню. Відбувається процес скорочення сільського населення.

Існує два основних методи вирішення проблеми розвитку відсталих у промисловому відношенні регіонів і тим самим пом'якшення регіональних диспропорцій. Перший – створення у відсталих районах центрів або полюсів економічного зростання, другий – метод поступового розсіяного «впорскування» капіталів в економіку слаборозвинутих районів. Крупні туристичні центри є прикладом першого методу проведення регіональної політики, який визнали в багатьох країнах.

Для визначення перспектив розвитку туризму в тому чи іншому районі необхідно мати оцінку відповідності матеріально-технічної бази іноземного туризму величині туристичних ресурсів, а також попиту на даний туристичний продукт. При цьому дуже важливо уникати переоцінки туристичних ресурсів. Так, пам'ятка старовини може мати певний інтерес для даного району, але в міжнародному масштабі, в порівнянні з цінністю інших архітектурних пам'яток, вона може не привернути великої кількості іноземних туристів, тому крупні капіталовкладення у створення матеріально-технічної бази туризму в даному регіоні будуть малоефективні. Також необхідно враховувати попит, викликаний туристичною модою, наприклад, прогулянки пішки або верхи на конях та ін. [33]

Суттєві капіталовкладення в туристичні заходи становлять певні ризики для підприємців, оскільки туристичний попит може підлягати не тільки сезонним коливанням, але і впливу політичних обставин у світі в цілому і в даному регіоні зокрема, а також іншим змінам. Тому прийняттю рішення про доцільність крупних капіталовкладень на створення туристичних комплексів повинно передувати серйозне вивчення туристичних ресурсів даного району, ступеня розвитку в ньому матеріально-технічної бази туризму і попиту на даний туристичний продукт на міжнародному ринку.

З метою підвищення ефективності капіталовкладень і оптимального використання туристичних ресурсів при прийнятті рішень про виділення коштів на будівництво матеріально-технічної бази туризму було запропоновано наступну класифікацію всіх туристичних районів [16]:

- райони, які мають великі туристичні ресурси, де туризм повинен стати домінуючою галуззю регіональної економіки;
- райони, які мають багаті туристичні ресурси, але в них туризм повинен розвиватися нарівні з іншими галузями;
- райони, які мають туристичні ресурси, але в яких розвиток туризму буде залежати від розвитку інших галузей.

Ця класифікація може лягти в основу планів будівництва матеріальної бази туризму.

Для визначення граничної пропускної здатності туристичних центрів у районах, які належать до перших двох категорій, необхідно виділяти території інтенсивної, помірної і екстенсивної забудови з врахуванням необхідності збереження природних туристичних ресурсів.

Для оцінки економічної ефективності капіталовкладень в туристичну індустрію необхідно враховувати, що туризм за об'ємом обороту займає одне з перших місць серед галузей економіки. Потоки туристів сприяють вирівнюванню рівнів доходів населення різних регіонів країни. Державна політика розвитку міжнародного туризму сприяє пом'якшенню регіональних диспропорцій, економічному зростанню відсталих районів, ефективно впливає

на зайнятість, перешкоджає масовому виїзду в міста сільського населення. І, нарешті іноземний туризм є джерелом отримання іноземної валюти, що позитивно впливає на стан платіжного балансу країни.

При визначенні основних напрямів державної політики в галузі розвитку необхідно брати до уваги її дію на стан навколишнього середовища. При цьому мова йде про взаємовплив туризму і стану навколишнього середовища, оскільки туризм може впливати на нього як позитивно, так і негативно, а саме навколишнє середовище може впливати на розвиток туризму. Багаточисленні анкетні опитування іноземних туристів показали, що серед мотивів туристичних подорожей на перший план все більше висувається прагнення людини до спілкування з природою. Привабливі ландшафти, чисте повітря, незабруднена вода у водоймах, просторі пляжі, різноманіття лісових насаджень – все це належить до туристичних ресурсів, які роблять даний район привабливим для туристів.

При характеристиці туристичних ресурсів польський економіст М.Тросі пропонує наступну їх класифікацію за трьома групами [15]:

- 1) природні туристичні ресурси: клімат, повітря, чудові пейзажі і т.д., які Тросі визначає як «потенційний туристичний капітал»;
- 2) туристичні ресурси, створені працею людини: архітектурні пам'ятки, витвори мистецтва і т.д.;
- 3) «додаткові» туристичні ресурси, створені працею людини для послуг, які охоплюють інфраструктуру району і всі підприємства з прийому та обслуговування туристів.

Іншу класифікацію пропонує французький економіст П. Дефер. Він не відносить до туристичних ресурсів заклади з прийому і обслуговування туристів, оскільки вони дозволяють використовувати туристичні ресурси, але самі по собі не можуть слугувати метою туристичної подорожі. Всі туристичні ресурси Дефер поділяє на чотири групи: гідром, фітом, літом і антропом [29].

До гідрому він відносить туристичні ресурси, до складу яких входить вода. Це стоячі і проточні води, озера і ріки, морське узбережжя, снігові рівнини і льодовики, джерела мінеральних вод, гідростанції і т.д.

До фітому належать природні туристичні ресурси, до складу яких входить земля. Вони можуть бути як створені самою природою, так і бути результатом людської праці. Отже, це всі природні ресурси, за винятком води: ліси, національні парки, скелі, вулкани, сади, панорами і т.д.

Під літомом Дефер розуміє все, що створено працею людини, викликає інтерес людини само собою або завдяки своєму призначенню. Сюди належать як пам'ятки архітектури і минулих цивілізацій, так і прості помешкання, які характеризують життя і побут людей (музеї під відкритим небом); сюди також належать і сучасні побудови – мости, аеропорти, вокзали, університети, палаци конгресів, сучасні житлові квартали.

І, нарешті, до антропому Дефер відносить всі види людської діяльності, які викликають інтерес туристів незалежно від навколишньої ситуації. В цю групу входять: сама людина, її звичаї і традиції, старовинні види людської діяльності, які з часом можуть зникнути, такі як народні промисли, національні народні свята, фольклор, національні костюми і національна музика. Сюди ж відносить і сучасну людську діяльність, яка є наслідком соціально-економічного розвитку – промислові і сільськогосподарські підприємства, навчальні заклади, соціально-побутові об'єкти.

Відповідно до класифікації Дефера один і той же елемент туристичних ресурсів може одночасно відноситися до декількох груп. Наприклад, ліс, що відноситься до фітому, може викликати інтерес туристів як вид людської діяльності – антропом. Палац з'їздів може викликати інтерес своєю архітектурою (літомом) і проведенням у ньому заходів (антропомом). У порту туристів може цікавити рибальство (антропом), але в основі порту як туристичного ресурсу лежить вода, тому його можна віднести до гідрому.

Особливістю природних туристичних ресурсів є те, що вони не відновлюються в міру споживання. Так, розвиток автотуризму в місцях

незайманої природи зумовлює будівництво автодоріг, що саме по собі скорочує площу лісів.

Високоякісне навколишнє середовище є «сировиною» для туризму, тому необхідно обмежити споживання ресурсів навколишнього середовища і забезпечити його цілісність. Турбуючись про охорону навколишнього середовища, потрібно брати до уваги той факт, що занедбане навколишнє середовище буде завдавати шкоди розвитку туризму, а отже, і загальному економічному розвитку даного регіону. Як відзначалося в одній із доповідей на Всесвітній конференції по туризму, «існує дуже безпосередній взаємозв'язок між якістю навколишнього середовища та якістю самого туризму».

При аналізі взаємодії туризму і навколишнього середовища не можна обмежуватися розглядом тільки природних туристичних ресурсів. Важливе значення має вплив туризму на навколишнє культурне середовище. Це, насамперед, стосується історичних та архітектурних пам'яток. Масові потоки туристів можуть завдати їм непоправимих збитків.

Туризм впливає і на населення країни, яка приймає: при відсутності цілеспрямованої туристичної політики ряду країн може бути нанесений серйозний збиток традиціям і способу життя місцевого населення у зв'язку з насадженням їм звичаїв, властивих промислово розвинутим капіталістичним країнам – основним постачальникам туристів.

Для того, щоб індустріалізація та урбанізація не завдавали збитків навколишньому середовищу, необхідно при плануванні на регіональному рівні брати до уваги, який вплив на стан навколишнього середовища матимуть темпи росту того або іншого виду діяльності, у тому числі і туризму. План розвитку туризму повинен гармонійно вписуватися в план регіонального розвитку в цілому. За таких умов туризм не тільки не буде погіршувати стан навколишнього середовища, а перетвориться на його захисника.

Для досягнення цієї мети розвиток туризму в країні повинен стати державною політикою, спрямованою на: оцінку існуючих природних туристичних ресурсів, не будувати поблизу них промислових об'єктів;

очищення водойм і благоустрій пляжів; створення заповідників з метою збереження незайманої природи, що є одним з основних туристичних ресурсів; розвиток національних ремесел; сприяння створенню фольклорних ансамблів; проведення фестивалів мистецтв, розрахованих на залучення іноземних туристів; здійснення реставрації пам'яток історії, мистецтва й архітектури, музеїв; створення нових туристичних центрів, освоюючи при цьому райони, які раніше вважалися непридатними для туризму і відпочинку [30].

Вважають, що проблеми захисту навколишнього середовища повинні вирішуватись після економічних. Насправді, збереження цілісності оточуючого середовища є важливою передумовою розвитку туризму, оскільки тільки первинна природа приваблює туристів і сприяє їх повноцінному відпочинку. Руїнування оточуючого середовища рано чи пізно приводить до зникнення в регіоні туризму як галузі економіки.

На індивідуальному рівні необхідність збереження оточуючого середовища повинна усвідомлюватись кожним відпочиваючим і відповідно буде змінено ставлення до цього середовища.

На державному рівні повинен отримати розвиток м'який туризм. Це туризм, який намагається зберегти рівновагу між оточуючим середовищем, відпочинком і економічним відновленням, або між екологією, суспільством і економікою [27].

Процес нового мислення повинен торкнутися також і осіб, відповідальних за туристичну діяльність, адже, щоб туризм зберігся, завдання цілеспрямованого захисту оточуючого середовища повинні стати важливішими, ніж короточасні інтереси отримання прибутку. Політика повинна сприяти збереженню оточуючого середовища.

Таким чином, екологічний стан сильно впливає на систему туризму, оскільки туристична галузь сильніше, ніж всі інші галузі економіки, залежить від цілісності оточуючого середовища. А туризм як масове явище сильно руйнує оточуюче середовище [17].

8.3 Основні характеристики туристського центру

Знання туристських центрів і рекреаційних територій – одне з головних вимог, що пред'являються до менеджера туристського бізнесу. Є і спеціальна навчальна дисципліна – географія туризму, задача якої – дати об'єктивні і необхідні знання про розміщення рекреаційних ресурсів, типології (класифікації), угруповання туристських районів і центрів.

Підходи до проблеми вивчення туристських центрів можуть бути різними. Найбільш поширений і традиційний передбачає об'єктивну заданість рекреаційного потенціалу, тобто наявність певного ресурсу, або спадщини, яка властива даній місцевості, завдяки чому до неї і виникає інтерес, який, в свою чергу, викликає туристські потоки з інших місць.

Інший підхід, навпаки, заснований на тому, що туристські потоки викликані не самим фактом наявності рекреаційного ресурсу, а інформованістю про нього. Для того щоб зрозуміти, що це дійсно так, досить подивитися туристичні каталоги провідних туроператорів світу. Наприклад, каталоги німецької фірми «TUI» містять 21 сторінку інформації по Ліхтенштейн і всього 11 сторінок - по Росії.

Контрольні питання

1. Що являє собою поняття «вид туризму»? Назвіть основні види туризму.
2. В чому виявляється специфіка класифікації туризму за формами? Охарактеризуйте основні форми туризму.
3. Назвіть основні фактори формування туристського регіону.
4. Сформулюйте уявлення про регіональний туризм. Які необхідні умови та фактори для його розвитку?
5. Яким чином співвідносяться поняття «туристський центр» та «центр туризму»?
6. Розрийте основні фактори формування туристських центрів.

7 Що Ви розумієте під поняттям «туристський центр»? Які підходи існують до вивчення туристських центрів?

ТЕМА 9 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ ТА ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

9.1 Основні орієнтири розвитку рекреаційної сфери України на сучасному етапі.

9.2 Нормативно-правове регулювання рекреаційної діяльності.

9.3 Проблеми підготовки кадрів для рекреаційної сфери.

9.1 Основні орієнтири розвитку рекреаційної сфери України на сучасному етапі

Зважаючи на місце і роль туризму в житті суспільства держава проголошує його одним із пріоритетних напрямів розвитку.

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає у створенні продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини. Це стосується насамперед таких привабливих туристсько-рекреаційних зон, як Автономна Республіка Крим, Волинська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ, де туризм посідає чільне місце в розвитку економіки.

В умовах занепаду промислових підприємств спостерігається інтенсивний процес відтоку робочої сили з традиційно провідних галузей економіки України (металургійної, машинобудівної, оборонної та ін.) у сферу надання послуг. Це закономірний процес розвитку світової економіки. Слід

наголосити, що вартість створення одного робочого місця в сфері туризму в 20 разів менша, ніж у промисловості.

Туризм не тільки прямо або побічно охоплює більшість галузей економіки, в тому числі промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, страхування, зв'язок, торгівлю, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, сферу побутових послуг, культуру, мистецтво, спорт тощо, а й стимулює їх розвиток. Отже, від функціонування туризму безпосередньо залежить життєдіяльність понад 40 галузей економіки і близько 10 — 15 % населення України.

Відсутність у 1989–1993 рр. структур і важелів державного регулювання туризму в Україні призвела до руйнування важливих складових частин інфраструктури галузі, розпаду соціально орієнтованого внутрішнього туризму, відпливу значних валютних коштів за кордон, а також до погіршення матеріально-технічної бази. Було порушено систему напрацьованих зв'язків і турів, підготовки й використання досвідчених кадрів. Якщо в середині 80-х рр. Україну щороку відвідувало понад 500 тис. іноземних туристів, то в 1992 р. — лише близько 120 тис. Разом з тим 10 млн. українських громадян виїжджало за кордон переважно за так званими «шоп-турами». Внаслідок цього в 1989–1992 рр. держава втратила майже 80 % валютних прибутків від іноземного туризму.

Призупиненню цього негативного процесу сприяли вжиті урядом заходи. З метою реалізації державної політики в галузі туризму постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 1992 р. № 616 було створено Державний комітет України по туризму (нині Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Державний комітет України з питань фізичної культури і спорту та Державна туристична адміністрація України). До сфери управління Держкомтуризму було передано 52 підприємства загальнодержавної власності. Це дало реальні можливості для виведення вітчизняного туризму з глибокої кризи [23].

Відродження туризму здійснювалось на чіткій, планомірній і системній основі. Головною метою роботи Держкомтуризму стала необхідність посилення державного регулювання туристичної діяльності. У стислий термін було вжито заходів щодо впорядкування мережі підвідомчих підприємств, розробки й рекламування на міжнародному ринку національного туристського продукту, підготовки досвідчених кадрів, створення та зміцнення нормативної бази туризму.

Згідно з Указом Президента України «Про реорганізацію Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України» від 9 грудня 2010 року N 1085/2010, Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України став правонаступником трьох державних комітетів, у тому числі Державну туристичну адміністрацію України [2].

9.2 Нормативно-правове регулювання рекреаційної діяльності

Важливим кроком у створенні правових засад туристської діяльності стало прийняття 15 вересня 1995 р. Верховною Радою України Закону «Про туризм» (першого на теренах колишнього СРСР), який накреслив стратегічну лінію і конкретні завдання розвитку туристичної сфери, став свідченням посилення уваги з боку законодавчої та виконавчої гілок влади до туристичної галузі, її проблем і перспектив [1].

Цей Закон визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму. Метою Закону є створення правової бази для становлення туризму як високорентабельної галузі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захист законних прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності, визначення їхніх обов'язків та відповідальності.

Дія цього Закону поширюється на підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, на фізичних осіб, діяльність яких пов'язана з наданням туристських послуг, а також на громадян, які їх отримують.

Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності.

Державна політика в галузі туризму визначається Верховною Радою України.

Основними напрямками державної політики в галузі туризму є [1]:

- залучення громадян до раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природним середовищем, організація оздоровлення населення;
- забезпечення раціонального використання та збереження туристських ресурсів, становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, створення ефективної системи туристичної діяльності для забезпечення потреб внутрішнього та іноземного туризму;
- створення і вдосконалення нормативно-правової бази в галузі туризму відповідно до чинного законодавства України, міжнародних норм і правил;
- захист прав та інтересів держави в галузі туризму;
- створення сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю;
- створення економічних умов, які стимулюють розвиток туризму в Україні;
- запровадження пільгових умов для організації туристської та екскурсійної роботи серед дітей, підлітків, молоді, інвалідів та малозабезпечених верств населення;
- заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток туристичної індустрії;

- встановлення порядку стандартизації, сертифікації та ліцензування в галузі туризму;
- запровадження системи статистичної звітності суб'єктів туристичної діяльності;
- визначення порядку управління державною власністю в галузі туризму;
- створення однакових можливостей на ринку туристських послуг для суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності, сприяння розвитку конкуренції, забезпечення дотримання в цій галузі антимонопольного законодавства;
- гарантування безпеки туристів, захист їх прав, інтересів та майна;
- підтримання розвитку туризму в регіонах, визначення статусу окремих туристичних центрів, створення умов для пріоритетного розвитку туристської індустрії;
- організація і розвиток системи наукового забезпечення галузі туризму, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації туристських кадрів;
- розвиток співробітництва із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах розвитку туризму;
- розроблення та укладання міжнародних двосторонніх і багатосторонніх угод у галузі туризму та визначення механізму їх реалізації.

Законом визначено органи державної виконавчої влади в галузі туризму, права та обов'язки туристів, правові засади організації та надання туристських послуг, передбачено кадрове і наукове забезпечення галузі туризму.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про туризм»: «Регулювання в галузі туризму здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері туризму та курортів, Верховною Радою Автономної

Республіки Крим та Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їх компетенції».

Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 13 березня 1996 р. № 322 «Про Національну раду по туризму» і затвердив положення про неї.

Основними завданнями Національної ради по туризму є [1]:

- координація діяльності міністерств і відомств, Уряду Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, пов'язаної з реалізацією державної політики в галузі туризму як одного з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки;

- розгляд пропозицій щодо перспектив і напрямів розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, розроблення і запровадження системи управління галуззю туризму;

- розроблення заходів щодо захисту інтересів держави в галузі туризму.

Нормативно-правова база, що регламентує розвиток галузі туризму в Україні складається з: Закон України «Про туризм» (останні зміни та доповнення від 09.02.2012), Положення «Про державне агентство України з туризму і курортів» (від 08.04.2011 р.), проект Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» (прийнятий за основу 16 листопада 2004 року, Укази Президента України: від 28 вересня 1996 р. № 880/96 «Про Фонд «Намисто Славутича»; від 21 вересня 1998 р. № 1047/98 «Про День туризму», який відзначається в Україні на державному рівні щороку 27 вересня; від 14.12.2001 р. № 1213/2001 «Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму» (зі змінами у 2010 році), Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 року № 638-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року».

Основною метою Програми є створення умов для збільшення потоку туристів, створення конкурентоспроможної розвинутої туристичної інфраструктури шляхом раціонального використання туристичних ресурсів, що

сприятиме збільшенню обсягу надходжень до бюджетів усіх рівнів від провадження туристичної діяльності.

Виконання Програми здійснюється шляхом:

- забезпечення дерегуляції туристичної діяльності та створення умов для державно-приватного партнерства;
- пріоритетного розвитку туризму, зокрема Карпатського регіону, Приазов'я, Чорноморського узбережжя;
- забезпечення раціонального використання територій курортів, удосконалення санаторно-курортного обслуговування і діяльності санаторно-курортних і оздоровчих закладів;
- створення сприятливих умов для формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту;
- взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів туристичної діяльності для забезпечення гармонійного розвитку пріоритетних видів туризму на умовах державно-приватного партнерства;
- забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури;
- забезпечення поширення інформації про Україну та її туристичні можливості на міжнародному туристичному ринку, здійснення заходів для формування позитивного іміджу держави на міжнародному туристичному ринку;
- удосконалення системи статистичної звітності у сфері туризму та курортів;
- активізації розвитку пріоритетних видів внутрішнього туризму;
- забезпечення інфраструктурного облаштування та інформаційного забезпечення найбільш привабливих для відвідування туристами об'єктів культурної спадщини та природно-заповідного фонду;
- розроблення та впровадження стандартів у сфері туризму та курортів, їх гармонізації з міжнародними та європейськими стандартами, здійснення контролю за їх дотриманням;

- забезпечення просування на міжнародному туристичному ринку національного туристичного продукту насамперед шляхом проведення обов'язкової категоризації об'єктів туристичної інфраструктури, зокрема готелів та інших аналогічних засобів розміщення, санаторно-курортних і оздоровчих закладів, об'єктів громадського харчування;
- підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів туристичної діяльності на міжнародному туристичному ринку;
- вдосконалення системи надання послуг із санаторно-курортного лікування;
- здійснення контролю за збереженням та раціональним використанням природних територій курортів;
- створення та впровадження державних кадастрів природних територій курортів та природних лікувальних ресурсів;
- підвищення рівня безпеки туристів;
- удосконалення існуючої системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів сфери туризму;
- забезпечення доступності туристичних послуг для осіб з інвалідністю, у тому числі з вадами зору, слуху і порушеннями опорно-рухового апарату, та інших, пов'язаних з інвалідністю груп населення.

Виконання Програми дасть змогу забезпечити:

- збільшення кількості туристів, які здійснюють подорожі в межах України, зокрема іноземців;
- створення нових робочих місць;
- збільшення обсягу наданих туристичних послуг;
- підвищення рівня валового внутрішнього продукту;
- збільшення обсягу надходжень до бюджетів усіх рівнів від провадження туристичної діяльності;
- створення умов для надання туристичних послуг особам з інвалідністю, у тому числі з вадами зору, слуху і порушеннями опорно-рухового апарату, та іншим, пов'язаним з інвалідністю групам населення.

9.3 Проблеми підготовки кадрів для рекреаційної сфери

Спираючись на правові засади, туристські організації України значно активізували свою діяльність у розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму:

- проведена робота з формування в туристичній галузі управлінської вертикалі шляхом створення підрозділів з питань туризму в місцевих органах виконавчої влади;
- успішно розвивається співробітництво в сфері туризму в межах міжнародних організацій: ООН, Європейського Союзу тощо;
- розроблено Національну систему туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича»;
- введено державну статистичну звітність у галузі туризму;
- запроваджено ліцензування суб'єктів туристичної діяльності всіх форм власності (нині їх понад 3000);
- укладено близько 30 міжурядових та міжвідомчих угод про співробітництво в галузі туризму із зарубіжними країнами;
- запроваджено щорічне проведення міжнародних туристських салонів у Києві, Львові, Одесі, Харкові та ін.;
- стала традиційною участь національних стендів України в престижних туристичних біржах і ярмарках (Лондон, Берлін, Варшава, Мілан тощо);
- введено в дію Програму забезпечення захисту та безпеки туристів і Положення про пошуково-рятувальну службу суб'єктів туристичної діяльності;
- у липні 2000 р. з метою об'єднання зусиль працівників суб'єктів туристичної діяльності і суміжних галузей, захисту їх законних інтересів, сприяння поліпшенню обслуговування туристів та розвитку туризму в Україні засновано громадську організацію – Всеукраїнський Союз працівників асоціацій, підприємств і організацій туристської сфери («УкрСоюзТур»).

За дорученням Кабінету Міністрів України було:

- проведено реформування та реструктуризацію галузі шляхом створення на базі провідних туристичних підприємств, які перебували у сфері управління Держкомтуризму, акціонерних товариств;

- розроблено та зареєстровано у Міністерстві юстиції України Правила обов'язкової сертифікації готельних послуг і послуг харчування та розпочато сертифікацію підприємств, які надають ці послуги;

- сформовано мережу навчальних закладів різного рівня для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів туризму;

- у межах програми «Намисто Славутича» розроблено понад 200 загальнодержавних тематичних туристсько-екскурсійних маршрутів по місцях, багатих на пам'ятки історії, культури, архітектури, пов'язаних з життям і діяльністю видатних діячів України. Видано рекламно-інформаційні буклети «Новгород-Сіверський», «Святині Києва», «Кам'янець-Подільський», «Львів туристичний», «Земля, яку сховає Тарас» та ін. Впроваджуються екскурсійні маршрути «Чумацькими шляхами», «З варягів у греки», «Україна в мережі транснаціональних великих шовкових шляхів»;

- створено автоматизований інформаційно-рекламний центр «Українська туристична інформаційна система» (УТІС), що увійшов до мережі Інтернет з регіональними представництвами у містах Одесі та Львові;

- створено Державну акціонерну компанію «Україна туристична».

Ці комплексні заходи сприяли динамічному розвитку туристичної індустрії, послідовному збільшенню обсягів надання послуг без залучення коштів з державного бюджету.

Вже нині галузь виробляє 8% валового внутрішнього продукту і становить 20% зовнішньоторговельного обігу України. Сьогодні кожен турист, який відвідав Україну, залишає тут майже 500 доларів. З урахуванням суміжних галузей туризм надає роботу приблизно 1,8 млн. громадян.

Якщо розглянути динаміку останніх років, коли за рекомендаціями ВТО було запроваджено методику статистичної звітності, то вона має такий вигляд:

2010 р. – 3,6 млн. іноземних туристів; 2011 – 3,7; 2012 – 3,9; 2013 – 7,6; 2014 – 6,2; 2015 – 4,2; 2016 р. – 4,4 млн. [13]

Постійні зміни в динаміці потоку іноземних туристів до України зумовлені низкою чинників, зокрема [23]:

- загальною економічною ситуацією в Україні, погіршення якої призвело до зниження інтересу потенційних ділових партнерів і, як наслідок, скорочення обсягів «ділового туризму»;
- нестабільна політична ситуація та проведення антитерористичної операції, що знизило кількість туристів, що відвідують Україну;
- невирішеність проблем, пов'язаних з механізмом отримання віз, та високою вартістю віз і консульських зборів;
- високими цінами на туристські послуги в Україні порівняно з країнами аналогічних туристсько-рекреаційних можливостей;
- відсутністю належної реклами туристсько-рекреаційних можливостей України на державному рівні;
- відсутністю системи реалізації послуг іноземним туристам санаторно-курортними закладами.

Загальним гальмівним чинником розвитку туризму, насамперед його матеріально-технічної бази, є проблеми, пов'язані з податковим законодавством України. Це стосується передусім сплати податку на додану вартість, земельного податку, готельного та курортного зборів. Не відпрацьовано механізм заохочувального оподаткування інформаційно-рекламної діяльності, стимулювання інвестицій у туристичну галузь тощо.

Рекреаційна галузь має неабияку потребу у висококваліфікованих кадрах:

- ресурсних спеціалістах, які б займалися питаннями використання рекреаційних ресурсів;
- технологах-організаторах лікувально-оздоровчої діяльності на курортах;

– курортних туроператорах – фахівцях з тур бізнесу для роботи на ринку лікувально-оздоровчого туризму;

– аніматорах – фахівцях з розробки та реалізації програм спілкування і організації дозвілля.

Підготовка таких фахівців має здійснюватися на стику медицини, екології, валеології, географії, менеджменту, маркетингу.

Фахову підготовку у сфері туризму в Україні започатковано географічним факультетом Київського національного університету в середині 1980-х років. Нині підготовка менеджерів туризму здійснюється 70-ма вищими навчальними закладами різних форм власності та ступенів акредитації, об'єднаних в Асоціацію навчальних закладів, що готують спеціалістів у сфері туризму. Якісне кадрове забезпечення, підкріплене рекламою туристично-рекреаційного потенціалу країни значною мірою сприятиме виходу України на світові туристські ринки.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте основні напрямки змін в рекреаційному комплексі України, що відбуваються з часу набуття країною незалежності.

2. Назвіть та розкрийте найперспективніші напрямки розвитку рекреаційної сфери України.

3. Назвіть та охарактеризуйте основні нормативно-правові акти, що регулюють розвиток туристсько-рекреаційної сфери в Україні.

4. В чому полягають перспективи підготовки кадрів для сфери рекреації і туризму?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» Закон України № 1282-IV від 18.11.2003 р. / Відомості Верховної Ради (ВВР) – 2004 – № 13, с. 180 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.uazakon.com> – законодавчі й нормативні акти України.
2. «Про природно-заповідний фонд України» Закон України № 2465-12/ Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 1992, N 34 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.uazakon.com> – законодавчі й нормативні акти України.
3. Масляк П. О. Рекреаційна географія : навч. посібник / П. О.Масляк. – Київ : Знання, 2008. – 343 с.
4. Любіцева О. О. Туризмознавство : вступ до фаху : підручник / О. О. Любіцева, В. К. Бабарицька. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 335 с.
6. Аванесов Г. А. Сервисная деятельность. Историческая и современная практики, предпринимательство, менеджмент : учеб. пособие для студентов вузов / Г. А Аванесов. – Москва : Аспект Пресс, 2004. – 318 с.
7. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України : навч. посібник / О. О. Бейдик. – Київ : Альтерпрес. 2009. – 400 с.
8. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії, туризму, рекреології та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – Київ : «Палітра», 1997. – 130 с.
9. Жарков Г. Н. Правовое обеспечение международного туризма : учеб.-практ. пособие / Г. Н. Жарков. – Київ : Кондор, 2004. – 486 с.
10. Камерон Н. Полное руководство по безопасности в загранпоездке / Н. Камерон, пер. с англ. М. Я. Рутковский. – Москва : ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 406 с.
11. Керівники митних установ Слобожанщини: (1660-1870-1992-2000) Держ. мит. служба України. Східна регіон. митниця: Ред. рада: О. Н. Ярмиш,

О. М. Головка, П. В. Пашко та ін. – Харків : Каравела, 2000. – 208 с. (Сер. «Митна справа на Слобожанщині»). – Рос. та укр. мовами.

12. Козинець В. М. Безпека життєдіяльності у сфері туризму : навч. посібник / В. М. Козинець. – Київ : Кондор, 2006. – 576 с.

13. Любіцева О. О. Методика розробки турів : навч. посібник / О. О. Любіцева. – Київ : «Альтер прес», 2003. – 104 с.

14. Максименко С. В. Туристська діяльність: Міжнародно-правові аспекти / С. В. Максименко; Одеська національна юридична академія. – Одеса : Латстар, 2001. – 175 с.

15. Машина Н. І. Страхування для туристських підприємств : навч. посібник / Н. І. Машина. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 368 с.

16. Нормативно-правові акти України з питань туризму: Збірник законодавчих та нормативних актів / Упоряд. М. І. Камлик. – Київ : Атака, 2004. – 464 с.

17. Организация туризма : учеб. пособие / А. П. Дурович, Н. И. Кабушкин, Т. М. Сергеева и др.; под общ. ред. Н. И. Кабушкина и др. – Минск : Новое знание, 2003. – 632 с.

18. Рудяк Ю. Усе про облік та організацію туристичної діяльності / Ю. Рудяк, В. Кузнецов, А. Клименко. – 3-те вид., перераб. і доп. – Харьков : Фактор, 2006. – 278 с. – (Серія «Усе про облік та організацію»).

19. Сокол Т. Г. Основы туристической деятельности : учеб. пособие / Т. Г. Сокол; за заг. ред. В. Ф. Орлова. – Київ : Грамота, 2006. – 264 с.: ил.: Бібліогр, 260 с.

20. Хозяйственный кодекс Украины. – Харьков : ООО «Одиссей», 2007. – 256 с.

21. Юрьев А. П. Безопасность жизнедеятельности в туризме : учеб. пособие / А. П. Юрьев. – Донецк : ДИТБ, 2001. – 101 с.

22. Яновская Н. Туризм: организация и учет / Н. Яновская, С. Филатов. – 3-е изд. перераб. – Харьков : Фактор, 2002. – 220 с.

23. Веденин Ю. А. Динамика территориальных рекреационных систем // Ю.А Веденин — Москва : Наука, 1982. – 212 с.

24. Здравниці профсоюзів України: Справочник. – Київ : Тамед, 2007. – 301 с.
25. Зорин І. В. Соціально-економічна програма довгострокового розвитку рекреаційних систем // Соц.-географічні пробл. підвищення ефективності туристсько-екскурсійного обслуговування. – Мінськ : БГУ, 1978. – с. 143–152.
26. Зорин І. В. Моделювання циклів рекреаційних занять // І. В. Зорин, О. І. Вендіна // Соц.-географічні пробл. підвищення ефективності туристсько-екскурсійного обслуговування. – Мінськ : БГУ, 1978. – С. 38–45.
27. Зорин І. В. Населення і рекреація // З І. В. Зорин, В. М. Кривошєєв // Окружаюче середовище і населення. – Москва : Статистика, 1981. – Вип. 35. – С. 60–71.
28. Кривошєєв В. М. Населення і рекреація // В. М. Кривошєєв, І. В. Зорин. // Окружаюче середовище і населення. – Москва : Фінанси і статистика, 1981. — С. 60–67. 20.
29. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України // В.І. Мацола. – Львів : Ін-т регіональних дослідж., 1997. – 169 с.
30. Преображенський В. С. Географія і відпочинок // В. С. Преображенський, Ю. А. Веденін – Москва : Знання, 1971. – 47 с.
31. Преображенський В. С. Рекреалогія як одне з напрямків екології людини // В. С. Преображенський, Ю. А. Веденін // Вестн. АМН СРСР. – Москва : Медицина, 1989. — С. 32–43.
32. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України // В.П. Руденко. – Львів : Світ, 1993. – 240 с.
33. Саймондс Дж. Ландшафт і архітектура // Дж. Саймондс. – Москва : Изд-во лит. по стр-ву, 1964. – 294 с.
34. Писаревський І. М. Матеріально-технічна база готелів : підручник / І. М. Писаревський, А. А. Рябєв ; Харків. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ, 2009. – 286 с.

35. Влащенко Н. М. Нормативно-правове забезпечення санаторно-курортної діяльності в Україні / Н. М. Влащенко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 4. – С. 147–150.
36. Краєвська А. С. Менеджмент діяльності санаторно-курортного закладу [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20101224/3_kraev.php.
37. Байлик С. І. Організація анімаційних послуг в туризмі : навч. посібник / С. І. Байлик, О. М. Кравець. – Харків : ХНАМГ, 2009. – 197 с.
38. Угоднікова О.І. Перспективи розвитку конкурентоспроможності на ринку туризму шляхом розробки інноваційних туристських продуктів //О.І. Угоднікова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. Випуск № 3 – 2015 р. – с. 56-60
39. Угоднікова О.І. Роль соціальних технологій у розвитку туристської сфери регіону // О.І. Угоднікова, М. Ю Кутнікова, Д. О Тіхонова - Коммунальное хозяйство городов, – Харків : ХНУМГ, 2014. – с. 53-55
40. Рутинський М. Й. Рекреалогія з основами курортології. – Ч. 1. Теоретичні засади : курс лекцій / М. Й. Рутинський ; за ред. М. Мальської. – Львів : Фенікс, 2004. – 68 с.
41. Драчева Е. Л. Специальные виды туризма. Лечебный туризм : учеб. пособие / Е. Л. Драчева. – Москва : Кнорус, 2008. – 152 с.

Навчальне видання

ПИСАРЕВСЬКИЙ Ілля Матвійович,
РЯБЄВ Антон Анатолійович,
УГОДНІКОВА Олена Ігорівна

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«РЕКРЕАЛОГІЯ»

(для студентів 2 курсу всіх форм навчання)

Відповідальний за випуск *І. М. Писаревський*
За авторською редакцією
Комп'ютерне верстання *О. І. Угоднікова*

План 2016, поз. 214Л

Підп. до друку 08.02.2017 р. Формат 60×84/16
Друк на ризографі Ум. друк. арк. 3,7
Зам. № Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Революції, 12, Харків, 61002
Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК 4705 від 28.03.2014 р.